અભ્યાસક્રમ : શ્રેણી ૪

સૂત્ર વિભાગ ૫૦	પૃષ્ઠ
૧. સંપૂર્ણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વિધિ સહિત (માર્ક-૨૦)	-
૨. પ્રતિક્રમણ પાઠ ૪થી ૧૨ વ્રતના અર્થ તથા શ્રેણી ૧, ૨, ૩ માં શીખેલા અર્થનું પુનરાવર્તન (માર્ક-૧૫)	-
૩. પ્રતિક્રમણ પાઠ ૪ થી ૧૨ વ્રતના પ્રશ્નોત્તર (માર્ક-૧૦)	૯૦
૪. ધર્મધ્યાનનો કાઉસ્સગ્ગ (માર્ક-૫)	-
તત્ત્વ વિભાગ/સંસ્કાર વિભાગ ૩૦	
૧. ૩૫ બોલનો થોકડો સમજણ સાથે	૧૦૭
૨. ફટાકડા - સમય અને શક્તિનો વ્યય	૧૧૫
૩. ટી.વી. એક દૂષણ	૧૧૬
૪. જૈન ધર્મ એ જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ	૧૧૭
૫. દ્વેષનું સ્વરૂપ (ક્રોધ, માન)	૧૧૮
કથા વિભાગ ૧૦	
૧. મહારાજા મેઘરથ	૧૨૨
૨. રોહિણેય ચોર	૧૨૪
૩. શાલિભદ્ર	૧૨૮
૪. ધર્મરુચિ અણગાર	૧૩૧
કાવ્ય વિભાગ ૧૦	
૧. રત્નાકર પચ્ચીસી કડી ૧૩ થી ૨૫	૧૩૪
૨. સાધુ વંદણા (૧ થી ૧૫ કડી)	૧૩૬
કુલ ગુણ ૧૦૦	

સૂત્ર વિભાગ

(પ્રતિક્રમણ પાઠ ૪ થી ૧૨મા વ્રત સુધીના પ્રશ્નોત્તર)

પ્રતિક્રમણ પાઠ ૪ : જ્ઞાનાતિચાર સૂત્ર

પ્ર-૧ : આગમ (સિદ્ધાંત) કોને કહે છે ?

ઉ-૧ : જેનાથી તીર્થંકરે પ્રરૂપેલ છ દ્રવ્ય, જીવાદિ નવ તત્ત્વોમાં છોડવા યોગ્ય, જાણવા યોગ્ય અને આદરવા યોગ્ય તત્ત્વોનું **સમ્યગ્જ્ઞાન** થાય, તેને આગમ કહે છે.

પ્ર-૨ : આગમ કેટલા પ્રકારના જ્ઞાનના પાઠમાં બતાવ્યા છે ? કયા કયા ?

ઉ-૨ : આગમના ત્રણ પ્રકાર છે : **(૧) સુત્તાગમે** - સૂત્રરૂપ આગમ, **(૨) અત્થાગમે** - અર્થરૂપ આગમ અને **(૩) તદુભયાગમે** - સૂત્ર અને અર્થરૂપ આગમ.

પ્ર-૩ : સૂત્ર આગમ કોને કહે છે ?

ઉ-૩ : તીર્થંકરોના મુખેથી સાંભળેલી વાણીને ગણધર વગેરેએ જે આચારાંગ આદિ આગમોને ગૂંથીને જેની સૂત્ર રૂપે રચના કરી છે, તેને સૂત્ર આગમ કહે છે.

પ્ર-૪ : અર્થ આગમ કોને કહે છે ?

ઉ-૪: તીર્થંકરોએ પોતાના શ્રી મુખે જે ભાવ પ્રગટ કર્યા છે, તે અર્થરૂપ આગમોને, અર્થ આગમ કહે છે. સૂત્રોના અનુવાદ - ભાષાંતરને પણ અર્થ આગમ કહે છે.

પ્ર-૫ : ઉચ્ચાર શુદ્ધિ માટે કઈ વાતોનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ ?

ઉ-૫ : પાઠનો કાનો, માત્રા, મીંડું, પદ, અક્ષર વગેરે ધ્યાનથી વાંચવું, બોલવું જોઈએ. જેમ કે 'ચેઈયં' શબ્દની જગ્યાએ 'ચેવયં' શબ્દ બોલે, તો દોષ લાગે છે. શુદ્ધિ જાળવવા માટે નિયમિત પાઠ ફેરવવા (પરિયટ્ટણા) જોઈએ.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) પ્રતિક્રમણનો ચોથો પાઠ શેના વિશેનો છે ? (૨) જ્ઞાનના પાઠના અતિચાર કેટલા છે ? કયા કયા ?

પ્રતિક્રમણ પાઠ ૫ : દર્શન સમ્યક્ત્વનો પાઠ

પ્ર-૧ : પ્રતિક્રમણના પાંચમા પાઠમાં શેનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે ?

ઉ-૧ : સમકિતનું.

પ્ર-૨ : સમકિત એટલે શું ?

ઉ-૨ : સુદેવ, સુગુરુ અને તેમના દ્વારા પ્રરૂપિત નવ તત્ત્વ આદિ સુધર્મ પ્રત્યે યથાર્થ શ્રદ્ધા કરવી તે સમકિત છે.

પ્ર-૩ : આપણો જૈન ધર્મ કોણે બતાવેલો છે ?

ઉ-૩ : રાગ-દ્વેષ રહિત, કેવલજ્ઞાની જિનેશ્વર ભગવંતોએ જૈન ધર્મ બતાવેલો છે.

પ્ર-૪ : પરમાર્થ કોને કહે છે ? 'પરપાખંડ' એટલે શું ?

ઉ-૪ : નવતત્ત્વ આદિ વિસ્તૃત સમજણને પરમાર્થ કહે છે. 'પરપાખંડ' એટલે જિનેશ્વરે બતાવેલા ધર્મ સિવાયના ધન્ય ધર્મો.

પ્ર-૫ : પરમાર્થને જાણવાવાળાઓના પરિચયથી શું લાભ થાય છે ?

ઉ-૫ : (૧) નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. (૨) શંકાઓનું નિવારણ થાય છે. (૩) અતિચાર શુદ્ધિ થાય છે. (૪) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ નિર્મળ તથા દૃઢ બને છે.

પ્ર-૬ : જિન વચનમાં શંકા કરાય ? કારણ આપો.

ઉ-૬ : ના, ન કરાય, કારણ કે શંકા જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તથા મોહનીય કર્મના ઉદયે બુદ્ધિની અલ્પતાથી થાય છે. જ્યારે જિન વચન તો જેઓ રાગ-દ્વેષ રહિત છે તેવા કેવલજ્ઞાની જિનેશ્વરે કહેલ છે, તે જ યથાર્થ છે, તે સત્ય છે, માટે જિનવચનમાં શ્રદ્ધા કરી પોતાની શંકા દૂર કરવી.

પ્ર-૭ : પરપાખંડીની પ્રશંસા કે પરિચય શા માટે ન કરવો ?

ઉ-૭ : પરપાખંડીના ધર્મમાં આડંબર, પૂજા કે ચમત્કારમાં છકાય જીવોની હિંસા થાય છે. જ્યાં હિંસા હોય ત્યાં ધર્મ હોઈ શકે નહિ. જીવહિંસા દ્વારા જીવને દુર્ગતિ અને અશાતા જ મળે છે. માટે મોક્ષપ્રાપ્તિની ઈચ્છાવાળાઓએ પરપાંખડીની પ્રશંસા કે પરિચય ન કરવો.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) પ્રતિક્રમણનો પાંચમો પાઠ શેના વિશેનો છે ? (૨) સમકિતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ?

પાઠ ૬ : અહિંસા અણુવ્રત

પ્ર-૧ : વ્રત એટલે શું ?

ઉ-૧ : વ્રત એટલે વિરતિ-નિયમ-મર્યાદામાં આવવું.

પ્ર-૨ : પ્રથમ વ્રતને પ્રાણાતિપાત શા માટે કહે છે ? જીવોની હિંસા સંબંધી હોવાથી જીવાતિપાત કેમ નથી કહેવાતું ?

ઉ-૨ : ત્રસ કે સ્થાવર જીવોના દસ પ્રાણમાંથી આયુષ્ય પ્રાણનો નાશ (હિંસા) કરવો તેને પ્રાણાતિપાત કહે છે. જીવ તો અજર અમર છે. તેનો નાશ કરી શકાતો નથી માટે આ વ્રતને પ્રાણાતિપાત કહે છે.

પ્ર-૩ : સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને હણવાના પચ્ચક્ખાણ શા માટે કરવામાં આવે છે ?

ઉ-૩ : તે જીવો આપણાથી માર્યા મરતા નથી, બાળ્યા બળતા નથી, પણ તેમની હિંસાના પચ્ચક્ખાણ ન કરેલ હોય, તો અપચ્ચક્ખાણની ક્રિયા દ્વારા પાપ લાગે છે માટે.

પ્ર-૪ : પ્રથમ અણુવ્રત શેના વિશેનું છે ?

ઉ-૪ : બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય આદિ ત્રસ જીવોની હિંસાથી નિવર્તવાનું (ત્યાગનું) છે.

પ્ર-૫ : શ્રાવક ત્રસ જીવોની હિંસાનો ત્યાગ શા માટે કરે છે ?

ઉ-૫ : શ્રાવકને પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ સ્થાવર જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કરવાની ઈચ્છા હોવા છતાં પણ તે હિંસા સંપૂર્ણ છોડી શકતો નથી. જ્યારે ત્રસજીવોમાં સ્થાવર જીવો કરતા ઈન્દ્રિય, યોગ, પ્રાણ વગેરે વધારે હોય છે, તેથી તેને મારવાથી વધુ દુઃખ થાય છે. તેથી તેમની હિંસાથી વધુ પાપ લાગે છે. માટે શ્રાવક ત્રસ જીવોની હિંસાથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

પ્ર-૬ : શરીરને પીડાકારીનાં ઉદાહરણ આપો ?

ઉ-૬ : કૃમિ, વાળો, જૂ, લીંખ વગેરે.

પ્ર-૭ : આકુટ્ટિ હણવા નિમિત્તે હણવાના પચ્ચક્ખાણ એટલે શું ?

ઉ-૭ : કષાયવશ, નિર્દયતાપૂર્વક પ્રાણરહિત કરવાં, મારવાની ઈચ્છાથી મારવું, તેને **આકુટ્ટિથી મારવું** કહેવાય છે, તેના પચ્ચક્ખાણ શ્રાવક કરે છે.

પ્ર-૮ : જીવને મારવાવાળાને પાપ શા માટે લાગે છે ?

ઉ-૮ : મારવાની દુષ્ટ ભાવના અને દુષ્ટ પ્રવૃત્તિથી જીવને મારનારને પાપ લાગે છે. માટે દરેક કાર્ય જતનાપૂર્વક (ઉપયોગથી) હિંસા ન થાય તે રીતે કરવા.

પ્ર-૯ : અહિંસા વ્રતના પાલનથી કયા ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે ?

ઉ-૯ : કરુણા, ક્ષમા, દયા, કોમળતા, મૈત્રી આદિ અનેક ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્ર-૧૦ : પહેલા વ્રતની કોટિ કેટલી ?

ઉ-૧૦ : પહેલું વ્રત ૨ કરણ અને ૩ યોગથી (દુવિહં તિવિહેણં) પચ્ચક્ખાણ લઈ કરી શકાય છે. ૨ કરણ × ૩ યોગ = ૬ કોટિ છે.

પ્ર-૧૧ : પ્રથમ વ્રતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ?

ઉ-૧૧ : પ્રથમ વ્રતના અતિચાર પાંચ છે. બંધે થી ભત્તપાણવોચ્છેએ સુધી.

પ્ર-૧૨ : પ્રથમ અણુવ્રત કેટલા સમયનું છે ?

ઉ-૧૨ : પ્રથમ અણુવ્રત જાવજ્જીવ = જીવું ત્યાં સુધીનું છે.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) જૈનોની કુળ દેવી કઈ ? (૨) પહેલા વ્રતની કોટિ કેટલી ? (૩) પ્રથમ વ્રતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ? (૪) પ્રથમ અણુવ્રત કેટલા સમયનું છે ?

પ્રતિક્રમણ પાઠ ૭ : સત્ય અણુવ્રત

પ્ર-૧ : બીજું અણુવ્રત શેના વિશેનું છે ?

ઉ-૧ : મોટા જૂઠથી નિવૃત્ત થવાનું છે.

પ્ર-૨ : મોટા જૂઠ કેટલા પ્રકારના છે ? કયાં કયાં ?

ઉ-૨ : મોટાં જૂઠ પાંચ પ્રકારનાં છે : કન્નાલિક, ગોવાલિક, ભોમાલિક, થાપણમોસો, મોટકી કૂડી શાખ.

પ્ર-૩ : બીજા અણુવ્રતમાં આવતા ઈત્યાદિ શબ્દથી કયું જૂઠ સમજવું જોઈએ ?

ઉ-૩ : ખોટો આરોપ લગાવવો, વિશ્વાસઘાત કરવો, ભગવાનના ખોટા સોગંદ ખાવા, ખોટો ઉપદેશ આપવો, રાજકીય મોટું જૂઠ બોલવું વગેરે.

પ્ર-૪ : સત્ય વ્રતના પાલનથી કયા ગુણો પ્રાપ્ત થાય ?

ઉ-૪ : નીડરતા, બીજાનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત થાય, લોકોમાં પ્રિય બને, આદેય નામકર્મની પ્રાપ્તિ થાય આદિ અનેક લાભ થાય છે.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) બીજા વ્રતની કોટિ કેટલી ? (૨) બીજા વ્રતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ? (૩) બીજું અણુવ્રત કેટલા સમયનુ છે ?

પ્રતિક્રમણ પાઠ ૮ : અચૌર્ય અણુવ્રત

પ્ર-૧ : અદત્તાદાન એટલે શું ?

ઉ-૧ : કોઈપણ વસ્તુને તેના માલિકની આજ્ઞા વિના લેવી તે અદત્તાદાન, એટલે કે ચોરી છે.

પ્ર-૨ : ત્રીજા વ્રતમાં કેટલા પ્રકારની ચોરીનો ત્યાગ છે ?

ઉ-૨ : ત્રીજા વ્રતમાં મુખ્ય ચાર પ્રકારની મોટી ચોરીનો ત્યાગ છે : (૧) ખાતર પાડી - દીવાલમાં બાકોરું પાડી ઘરમાં ઘૂસવું અથવા શસ્ત્રથી કે બળથી મુસાફરોને કે ઘરને લૂંટવા. (૨) ખિસ્સાં કાપવાં. (૩) તાળાં તોડવાં. (૪) કોઈની પડી ગયેલી વસ્તુ ઉઠાવીને પોતે લઈ લેવી.

પ્ર-૩ : ત્રીજા વ્રતમાં સગાં સંબંધીને સ્થાન શા માટે આપવામાં આવ્યું છે ?

ઉ-૩ : સગાં સંબંધીની સાથે ઓળખાણને કારણે જરૂર પડ્યે રોજની વપરાશની વસ્તુઓ તેમને પૂછ્યા વિના લેવી, તાળું ખોલવું વગેરે કરવામાં આવે છે. આવું કાર્ય ચોરી કહેવાતું નથી. માટે તેનો આગાર રાખવામાં આવ્યો છે.

પ્ર-૪ : મોટી ચોરી કોને કહે છે ? નાની ચોરી શું છે ?

ઉ-૪ : પૂછ્યા વિના કોઈની એવી ચીજ લેવી કે જેનાથી તેને દુઃખ થાય, લોકનિંદા થાય, રાજદંડ મળે, તેને મોટી ચોરી કહે છે. ચોરીની ભાવના વગર પોતાના ઉપયોગ માટે આજ્ઞા વિના કાગળ, પેન્સિલ જેવી સામાન્ય કે તુચ્છ વસ્તુ લેવી, તે નાની ચોરી છે.

પ્ર-૫ : અચૌર્ય વ્રતનાં પાલનથી કયા ગુણો પ્રાપ્ત થાય ?

ઉ-૫ : લોકોને વિશ્વાસપાત્ર થાય, સ્નેહીજન પ્રેમાળ મળે, યશકીર્તિ મળે, નિર્ભયતા આદિ ગુણો મળે.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) ત્રીજા વ્રતની કોટિ કેટલી ? (૨) ત્રીજા વ્રતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ? (૩) ત્રીજું અણુવ્રત કેટલા સમયનું છે ?

પ્રતિક્રમણ પાઠ ૯ : બ્રહ્મચર્ય અણુવ્રત

પ્ર-૧ : સ્વસ્ત્રી સંતોષ કેટલા પ્રકારનો હોય છે ?

ઉ-૧ : અનેક પ્રકારનો હોય છે. જેમ કે એક વિવાહ પછી બીજાની સાથે વિવાહ નહિ કરું. પત્નીના સ્વર્ગવાસ પછી અન્ય સાથે વિવાહ નહિ કરતાં પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીશ. અમુક તિથિઓ, પર્વો અને શ્રાવણ મહિનામાં બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીશ વગેરે.

પ્ર-૨ : બ્રહ્મચર્યના પાલન માટે શી રીતે ચિંતન કરવું જોઈએ ?

ઉ-૨ : બ્રહ્મચર્ય એ શ્રેષ્ઠ તપ છે. બ્રહ્મચારીને દેવતા પણ નમસ્કાર કરે છે. કામભોગ ઝેર જેવાં ઘાતક છે, તેનાથી શરીરમાં ભયંકર રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે, નરક આદિ દુર્ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. બ્રહ્મચર્યના પાલક જમ્બૂકુમાર, મલ્લિનાથજી, રાજેમતિ વગેરેનું જીવન કેવું ઉજ્જ્વળ અને સુંદર બન્યું હતું ! તેવું ચિંતન કરવું જોઈએ.

પ્ર-૩ : બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવા શું કરવું જોઈએ ?

ઉ-૩ : (૧) સિનેમા, ટી.વી. જોતા અભ્યાસ કરવો નહીં. (૨) મર્યાદાવાળા વસ્ત્રો પહેરવા જોઈએ, (૩) મહાપુરુષોના જીવનની વાર્તાના પુસ્તકો વાંચવા જોઈએ.

પ્ર-૪ : બ્રહ્મચર્યના પાલનથી શું લાભ થાય ?

ઉ-૪ : બ્રહ્મચર્યના પાલનથી (૧) શરીર નિરોગી, (૨) હૃદય બળવાન, (૩) ઈન્દ્રિયો સતેજ, (૪) બુદ્ધિ તીક્ષ્ણ, (૫) ચિત્ત સ્વસ્થ રહે છે. (૬) કષાયોની અને વિકારોની ઉપશાંતતા, (૭) મોહભાવમાં ઘટાડો, (૮) વ્રત નિયમ-સંયમની વૃદ્ધિ, (૯) ભૌતિક અને આત્મિક અનેક લાભો થાય છે.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) ચોથા વ્રતની કોટિ કેટલી ? (૨) ચોથા વ્રતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ? (૩) ચોથું અણુવ્રત કેટલા સમયનું છે ?

પ્રતિક્રમણ પાઠ ૧૦ : અપરિગ્રહ અણુવ્રત

પ્ર-૧ : પાંચમું અણુવ્રત શેના વિશે છે ?

ઉ-૧ : વર્તમાન સમયે પોતાની પાસે જેટલો પરિગ્રહ છે, તેટલો કે તેનાથી વધુ કે ઓછા પરિગ્રહની મર્યાદા કરવા વિશેનું છે.

પ્ર-૨ : પરિગ્રહ એટલે શું ?

ઉ-૨ : પરિગ્રહ એટલે મૂર્ચ્છા, (આસક્તિ) મમત્વ (મારાપણું).

પ્ર-૩ : પરિગ્રહ કેટલા ? કયા કયા ?

ઉ-૩ : તે ૯ છે, ખેત્ત, વત્થુ, હિરણ્ણ, સુવણ્ણ ધન, ધાન્ય, દુપદ, ચઉપ્પદ, કુવિય.

પ્ર- ૪: પરિગ્રહની મર્યાદા કેવી રીતે કરશો ?

ઉ-૪ : પોતાની રોજિંદી કે વાર્ષિક જરૂરિયાતની વસ્તુઓ કરતા થોડીક વધારે છૂટ રાખીને પરિગ્રહની મર્યાદા કરવી. જેમ કે વર્ષમાં ૧૦ જોડ કપડાં વાપરતાં હોય તો ૧૩ જોડથી વધારે રાખવા નહિ તેવી મર્યાદા કરવી. (આમ તો પોતાની

જરૂરિયાત ઘટાડવાની ભાવના રાખવી જોઈએ. પરંતુ જ્યાં સુધી તેમ ન કરી શકે ત્યાં સુધી ઉપર પ્રમાણે મર્યાદાઓ કરી લેવી.)

પ્ર-૫ : અપરિગ્રહવ્રતનું પાલન કરવાથી શું લાભ થાય છે ?

ઉ-૫ : પરિગ્રહ એ પાપનું કારણ છે, તેને માટે જીવ-હિંસા, સાચું-ખોટું, કાવાદાવા, ચોરી વગેરે કરી જીવ પાપ વધારે છે, માટે અપરિગ્રહવ્રતનું પાલન કરવું જોઈએ. તેનાથી (૧) ખરાબ વિચારોથી મુક્તિ મળે છે. (૨) વસ્તુઓમાં આસક્તિ ઓછી થાય છે. (૩) જીવ સંતોષી બને છે. (૪) કાવાદાવા, ઝઘડા વગેરે ટળે છે. (૫) ધીરે ધીરે સંપૂર્ણ અપરિગ્રહી પણ બની શકાય છે.

પ્ર-૬ : આ વ્રતમાં અતિચાર અને અનાચાર કેવી રીતે લાગે ?

ઉ-૬ : જે જે બોલની જેટલી મર્યાદા કરી હોય, તેનું બેકાળજીથી, અજાણ્યો હિસાબ, કિતાબ નહિ મેળવવાથી ઉલ્લંઘન થયું હોય, તો આ બધી મર્યાદાઓ **તે અતિચાર** છે. લોભ આદિને કારણે જાણી જોઈને ધારેલી મર્યાદાનું પાલન ન કરવું **તે અનાચાર** છે.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) પાંચમા વ્રતની કોટિ કેટલી ? (૨) પાંચમા વ્રતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ? (૩) પાંચમું અણુવ્રત કેટલા સમયનું છે ?

પાઠ ૧૧ : દિશા પરિમાણ વ્રત

પ્ર-૧ : છઠ્ઠું વ્રત શેના વિશેનું છે ?

ઉ-૧ : છઠ્ઠું વ્રત દિશાઓની મર્યાદા કરવાનું છે.

પ્ર-૨ : દિશાની મર્યાદા કેટલા પ્રકારે કરાય છે ?

ઉ-૨ : દિશાઓ છ છે. જે દિશામાં જેટલું જવું પડે તેમ હોય તેટલી મર્યાદા કરવી. જેમ કે ઊંચા પર્વત કે હવાઈ જહાજથી અમુક કિ.મી.થી વધુ ઊંચે જવું નહિ. ભોંયરામાં કે ઊંડી ખાણમાં અમુક કિ.મી.થી વધુ નીચે જવું નહિ. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર કે દક્ષિણ દિશાઓમાં (તિર્છું) અમુક કિ.મી.થી આગળ જવું નહિ. આમ ઊંચી, નીચી અને તિર્છી દિશાની મર્યાદા કરાય છે.

પ્ર-૩ : દિશા પરિમાણ(મર્યાદા)થી શું લાભ થાય છે ?

ઉ-૩ : લોક અસંખ્યાત યોજન ક્રોડાક્રોડી વિસ્તારવાળો છે. દિશાઓની મર્યાદા કરવાથી મર્યાદાની બહાર જવાનો ત્યાગ થવાથી તે જગ્યાએ થતી હિંસા આદિ પાપોનો મોટો કર્મબંધ અટકે છે.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) છઠ્ઠા વ્રતની કોટિ કેટલી ? (૨) છઠ્ઠા વ્રતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ? (૩) છઠ્ઠું અણુવ્રત કેટલા સમયનું છે ? (૪) પ્રથમ ગુણવ્રત કયું છે ?

પ્રતિક્રમણ પાઠ ૧૨ : ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણવ્રત

પ્ર-૧ : ઉપભોગ-પરિભોગ કોને કહે છે ?

ઉ-૧ : જે પદાર્થ ફક્ત એક જ વખત વાપરી શકાય છે, તે ઉપભોગ કહેવાય છે. જેમકે અનાજ, પાણી વગેરે. જે વારંવાર વાપરી શકાય તેવા પદાર્થને પરિભોગ કહેવાય છે. જેમ કે વસ્ત્ર, આભૂષણ, શય્યા વગેરે.

પ્ર-૨ : ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણ વ્રત એટલે શું ?

ઉ-૨ : ઉપભોગ-પરિભોગ યોગ્ય વસ્તુઓની મર્યાદા કરવી. સાતમા વ્રતમાં બતાવેલ ૨૬ બોલોની મર્યાદા કરવી તથા ૧૫ કર્માદાનનો ત્યાગ કરવો.

પ્ર-૩ : સચેત્ત ત્યાગથી શું લાભ થાય છે ?

ઉ-૩ : (૧) સ્વાદ પર જીત. (૨) જ્યાં અચેત્ત વસ્તુ ખાવાની સુવિધા ન હોય ત્યાં સંતોષ. (૩) સાધુ-સાધ્વીઓને સૂઝતાં નિર્દોષ, અચેત આહાર પાણી વહોરાવી શકાય. (૪) તિથિ અને પર્વના દિવસોમાં ઘરમાં લીલોતરી આદિનો આરંભ ન થાય. જીવો પ્રત્યે વિશેષ અનુકંપા વધે.

પ્ર-૪ : કર્માદાન કોને કહે છે ?

ઉ-૪ : જે ધંધા અને કાર્યોમાં વિશેષ હિંસા આદિ કારણોથી કર્મોનો વિશેષ બંધ થાય છે, તેને કર્માદાન કહે છે.

પ્ર-૫ : પાંચમું અને સાતમું વ્રત એક કરણ અને ત્રણ યોગથી શા માટે ગ્રહણ કરાય છે ?

ઉ-૫ : શ્રાવક પાંચમા અને સાતમા વ્રતની મર્યાદા પોતાની જરૂરિયાત જેટલી જ કરી શકતો હોવાથી પોતે મન, વચન, કાયાથી કરું નહિ તેવા પચ્ચક્ખાણ લઈ શકે છે. પણ પરિવાર આદિની જવાબદારીને કારણે પરિગ્રહ આદિ મન, વચન, કાયાથી કરાવું નહિ, અનુમોદું નહિ તેવા પચ્ચક્ખાણ લે તો વ્રત ભંગ થવાની શક્યતા રહેલી હોય છે. માટે એક કરણ ત્રણ યોગથી પચ્ચક્ખાણ લે છે.

પ્ર-૬ : રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કયા વ્રતમાં આવે છે ?

ઉ-૬ : રાત્રિભોજનનો ત્યાગ અપેક્ષાથી સાતમા વ્રતમાં રહેલો છે. ઉપભોગ-અને પરિભોગની કાળ આશ્રિત (રાત્રીની) મર્યાદા કરે, તો તે પાલન થઈ શકે.

પ્ર-૭ : ઉપભોગ-પરિભોગની વસ્તુઓની મર્યાદાથી શું લાભ થાય છે ?

ઉ-૭ : (૧) ઇચ્છા ઓછી થાય છે, આવશ્યકતાઓ ઘટે છે, (૨) જીવન સંતોષી અને ત્યાગી બને છે. (૩) ધર્મ આચરણ માટે વધુ સમય મળે છે. (૪) ઘણો મોટો કર્મબંધ અટકે છે.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) સાતમા વ્રતની કોટિ કેટલી ? (૨) ભોજન સંબંધી અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ? (૩) સાતમું અણુવ્રત કેટલા સમયનું છે ? (૪) બીજું ગુણવ્રત કયું છે ?

પ્રતિક્રમણ પાઠ ૧૩ : અનર્થ દંડ વિરમણ વ્રત

પ્ર-૧ : દંડ કોને કહે છે ? અનર્થ દંડ એટલે શું ?

ઉ-૧ : મન, વચન, કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિ કે જેનાથી આત્મા દંડાય, તેને દંડ કહે છે. જે કાર્ય પોતાના કે પરિવારના કોઈ હિતનું ન હોય, જેનું કોઈ પ્રયોજન ન હોય અને જેના કારણે વ્યર્થ હિંસા થવાથી આત્મા પાપોથી દંડિત થાય, તેને અનર્થદંડ કહે છે.

પ્ર-૨ : આત્માને અનર્થદંડનું પાપ લાગે તેવાં કાર્યો જણાવો.

ઉ-૨ : જેમ કે વિકથા કરવી, ખરાબ ખોટો ઉપદેશ આપવો, પાણીના નળ ખુલ્લાં મૂકવાં, જરૂર વિના વસ્તુઓની ખરીદી કરવી વગેરે પ્રવૃત્તિઓ અનર્થ દંડ કહેવાય છે.

પ્ર-૩ : અનર્થ દંડ કેટલા પ્રકારના છે ? કયા કયા ?

ઉ-૩ : અનર્થદંડ ચાર પ્રકારના છે. (૧) અવજ્ઝાણાચરિયં (૨) પમાયાચરિયં (૩) હિંસપ્પયાણં (૪) પાવકમ્મોવએસં.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) આઠમા વ્રતની કોટિ કેટલી ? (૨) આઠમા વ્રતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ? (૩) આઠમું અણુવ્રત કેટલા સમયનું છે ? (૪) ત્રીજું ગુણવ્રત કયું છે ?

પ્રતિક્રમણ પાઠ ૧૪ : સામાયિક વ્રત

પ્ર-૧ : સાધુની અને શ્રાવકની સામાયિકમાં શો ફેર છે ?

ઉ-૧ : (૧) સાધુની સામાયિક જાવજ્જીવની હોય છે. શ્રાવકની અમુક સમયની (બે ઘડી, ચાર ઘડી વગેરે) હોય છે. (૨) સાધુની સામાયિક ૩ કરણ અને ૩ યોગથી એમ ૯ કોટિથી લેવામાં આવે છે. શ્રાવકની સામાયિક સામાન્ય રીતે બે કરણ અને ત્રણ યોગથી એમ ૬ કોટિથી અથવા ૮ કોટિથી લેવામાં આવે છે. (૮ કોટિનો પાઠ - કરંતં પિ અન્નં ન સમણુજાણામિ, વયસા, કાયાસા - શબ્દો બોલવામાં આવે છે.)

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) સાવદ્ય યોગ કોને કહે છે ? (૨) નવમા વ્રતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ? (૩) સામાયિક કેવડી ? (૪) પ્રથમ શિક્ષાવ્રત કયું છે ?

પ્રતિક્રમણ પાઠ ૧૫ : દેશાવગાસિક વ્રત

પ્ર-૧ : દેશાવગાસિક વ્રત કોને કહે છે ?

ઉ-૧ : પહેલાનાં બધાં વ્રતોમાં જે મર્યાદાઓ આજીવન માટે કરી હતી, તેને ટૂંકાવી હજી પણ વધુ મર્યાદા પ્રતિદિન માટે કરવી, તે દેશાવગાસિક વ્રત છે.

પ્ર-૨ : વર્તમાનમાં આ વ્રત સંક્ષેપમાં શી રીતે કરવામાં આવે છે ?

ઉ-૨ : વર્તમાન ચૌદ નિયમોથી કરવામાં આવે છે :

(૧) સચેત - ખાવા પીવાની સચેત વસ્તુની મર્યાદા.
(૨) દ્રવ્ય - ખાવા-પીવાનાં કુલ દ્રવ્યોની મર્યાદા.
(૩) વિગય - દૂધ, દહીં, ઘી, તેલ, ગોળ, ખાંડની મર્યાદા.
(૪) સ્નાન - સ્નાનની સંખ્યા તથા તેમાં પાણીની મર્યાદા.
(૫) પગરખાં - બૂટ - ચંપલની સંખ્યાની મર્યાદા.
(૬) દિશા - રહેઠાણની ચારે દિશામાં જવાની મર્યાદા.
(૭) શયન - સૂવા - બેસવાના પલંગ, સોફા, ખુરશી વગેરેની મર્યાદા.
(૮) બ્રહ્મચર્ય - યથાશક્તિ બ્રહ્મચર્ય પાળવું.
(૯) કુસુમ - ફૂલ તથા સુગંધી દ્રવ્યોની મર્યાદા.
(૧૦) વિલેપન - શરીરે લગાવવાના ક્રીમ, પાઉડર, તેલ વગેરેની મર્યાદા.
(૧૧) વાહન - વાહનની સંખ્યાની મર્યાદા.

(૧૨) વસ્ત્ર - રોજના પહેરવાનાં/વાપરવાનાં વસ્ત્રોની મર્યાદા.

(૧૩) ભોજન - દિવસમાં કેટલીવાર તથા કેટલો આહાર વાપરવો તેની મર્યાદા.

(૧૪) મુખવાસ - મુખવાસ કેટલી જાતના અને કેટલા વાપરવા તેની મર્યાદા.

ઉપરોક્ત ધારણા પ્રમાણે પચ્ચક્ખાણ એગવિહં, તિવિહેણં, ન કરેમિ, મણસા, વયસા, કાયસા, તસ્સ ભંતે, પડિક્કમામિ, નિંદામિ, ગરિહામિ, અપ્પાણં વોસિરામિ.

પ્ર-૩ : છઠ્ઠા વ્રત અને દશમા વ્રતમાં શું ફરક છે ?

ઉ-૩ : છઠ્ઠા વ્રતમાં દિશાની મર્યાદાના જાવજ્જીવના પચ્ચક્ખાણ કરવામાં આવે છે. દશમા વ્રતમાં એક દિવસ-એક રાત્રિ માટે દિશા અને ભોગ-ઉપભોગની મર્યાદા કરવામાં આવે છે.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) દશમા વ્રતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ? (૨) દશમું વ્રત કેટલી કોટિથી ગ્રહણ કરવામાં આવે છે ? (૩) એક અહોરાત્રિ એટલે કેટલો સમય ? (૪) મુનિજીવનનાં સેમ્પલનું વ્રત કયું ? (૫) દશમું વ્રત લેવાની તથા પારવાની વિધિ શું ? (પ્રતિક્રમણના પુસ્તકના આધારે તૈયાર કરવી.) (૫) બીજું શિક્ષાવ્રત કયું છે.

પ્રતિક્રમણ પાઠ ૧૬ : પરિપૂર્ણ પૌષધવ્રત

પ્ર-૧ : પૌષધવ્રત એટલે શું ?

ઉ-૧ : જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર વડે આત્માને પોષણ આપવું તે.

પ્ર-૨ : પ્રતિલેખન, પ્રમાર્જન એટલે શું ?

ઉ-૨ : વસ્ત્ર આદિ ઉપયોગમાં આવનાર બધાં ઉપકરણોમાં કોઈ જીવ છે કે નહિ, તેનું નિરીક્ષણ (જોવું) કરવું, તે પ્રતિલેખન છે. જીવ આદિ દેખાય તો તેને જતનાપૂર્વક હળવા હાથે પૂંજણી કે રજોહરણથી સુરક્ષિત સ્થાને મૂકવું, તે પ્રમાર્જન છે.

પ્ર-૩ : પૌષધમાં કે દશમા વ્રતમાં પ્રતિલેખન કે પ્રમાર્જન શેનું શેનું કરવું જોઈએ ?

ઉ-૩ : પૌષધમાં કે દશમા વ્રતમાં પહેલા (૧) મુહપત્તિ, પછી (૨) ગુચ્છો, (૩) રજોહરણ, (૪) વસ્ત્ર, (આટલું ક્રમથી) (૫) સંથારિયું, (૬) પૌષધશાળા,

(૭) પરઠવાની ભૂમિ, (૮) ગોચરીના પાત્ર અને (૯) પુસ્તક આદિ ઉપયોગમાં લેવાતી/લીધેલી દરેક વસ્તુઓનું પ્રતિલેખન કરવું જોઈએ.

પ્ર-૪ : પૌષધવ્રતમાં શેના શેના પચ્ચક્ખાણ કરવામાં આવે છે ?

ઉ-૪ : (૧) ચારે આહારનાં, (૨) અબ્રહ્મ ન સેવવાનાં, (૩) ઝવેરાત અને સુવર્ણ સાથે ન રાખવાના, (૪) ફૂલની માળા ન પહેરવાના, (૫) ચંદન આદિનું વિલેપન નહિ કરવાના, (૬) શસ્ત્ર, સાંબેલાં વગેરેથી થતાં ૧૮ પ્રકારનાં પાપકારી કાર્ય નહિ કરવાના પચ્ચક્ખાણ કરવામાં આવે છે.

(પૌષધવ્રત ગ્રહણ કરવાની તથા પારવાની વિધિ પ્રતિક્રમણના પુસ્તકના આધારે તૈયાર કરવી.)

પ્ર-૫ : પ્રહર એટલે શું ? પૌષધ કેટલા પ્રહરનો કરાય છે ?

ઉ-૫ : પ્રહર એટલે દિવસ કે રાત્રિનો ચોથો ભાગ. (અંદાજે પોણા ત્રણથી ત્રણ કલાક) તેને પોરસી પણ કહે છે. સંપૂર્ણ પૌષધ આઠ પ્રહરનો થાય છે. માત્ર રાત્રિનો પૌષધ ગ્રહણ કરવો હોય, તો ચાર પ્રહરનો રાત્રિપૌષધ ગ્રહણ કરી શકાય છે.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) ૧૧મું વ્રત કેટલી કોટિથી ગ્રહણ કરવામાં આવે છે ? (૨) અગિયારમા વ્રતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ? (૩) અગિયારમું વ્રત કેટલા સમય માટે (અથવા પ્રહર માટે) ગ્રહણ કરવામાં આવે છે ? (૪) ત્રીજું શિક્ષાવ્રત કયું છે?

પ્રતિક્રમણ પાઠ ૧૭ : અતિથિ સંવિભાગ વ્રત

પ્ર-૧ : અતિથિ સંવિભાગ વ્રત એટલે શું ?

ઉ-૧ : ગૃહસ્થીના પોતાના ઉપયોગમાં લેવાતા હોય તેવા આહાર આદિ ૧૪ પ્રકારની વસ્તુઓ જેના આવવાની કોઈ તિથિ કે સમય નક્કી ન હોય, તેવા પંચમહાવ્રતધારી સાધુઓને ફક્ત આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી વહોરાવવું, તેને અતિથિ સંવિભાગ વ્રત કહે છે. દરેક શ્રાવકે આવો લાભ લેવાની રોજ ભાવના ભાવવી જોઈએ.

પ્ર-૨ : પાઢિયારી અને અપાઢિયારી વસ્તુઓ કોને કહે છે ?

ઉ-૨ : જે વસ્તુઓને સાધુ-સાધ્વી વહોરી લીધાં પછી પાછી આપતાં નથી, તેને **અપાઢિયારી વસ્તુઓ** કહે છે. જે વસ્તુઓને સાધુ-સાધ્વીજી વહોરી લીધાં પછી પોતાના ઉપયોગમાં લઈને પાછી આપી દે છે, તેને **પાઢિયારી** કહે છે.

પ્ર-૩ : સાધુ-સાધ્વીજીને કેટલી વસ્તુ વહોરાવી શકાય ? તેમાં પાઢિયારી અને અપાઢિયારી વસ્તુઓ કઈ કઈ ?

ઉ-૩ : સાધુ-સાધ્વીજીને ૧૪ પ્રકારની વસ્તુ વહોરાવી શકાય :

અપાઢિયારી વસ્તુઓ ૮ છે. તેનાં નામ : (૧) આહાર, (૨) પાણી, (૩) મેવા-મીઠાઈ, (૪) મુખવાસ, (૫) વસ્ત્ર, (૬) પાત્ર, (૭) કાંબળી, (૮) રજોહરણ.

પાઢિયારી વસ્તુઓ ૬ છે, તેનાં નામ : (૧) બાજોઠ, પાટલા આદિ. (૨) પાટ, પાટિયું, (૩) શય્યા, મકાન, (૪) સંથારિયું, (૫) ઔષધ, (૬) ભેષજ.

પ્ર-૪ : ઔષધ અને ભેષજમાં શો ફેર છે ?

ઉ-૪ : સૂંઠ, હળદર, આંબળા, હરડે, લવિંગ વગેરે એક એક દ્રવ્ય **'ઔષધ'** કહેવાય છે. હિંગાષ્ટક ચૂર્ણ, ત્રિફળા વગેરે અનેક દ્રવ્યવાળી વસ્તુઓ **'ભેષજ'** કહેવાય છે.

પ્ર-૫ : શું સાધુ-સાધ્વીને વહોરાવવા લાયક વસ્તુઓ ૧૪ જ છે ?

ઉ-૫ : આ ૧૪ વસ્તુઓ મુખ્યત્વે સાધુઓને કામમાં આવે છે, તેથી તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. તેના સિવાય ધર્મ ઉપયોગી પુસ્તકો, સોય, કાતર વગેરે સમજી લેવું.

પ્ર-૬ : શું સાધુ-સાધ્વીઓ જ દાનને પાત્ર છે ?

ઉ-૬ : સાધુ-સાધ્વીજીને દાન દેવું એ સુપાત્રદાન છે, તેથી આ વ્રતમાં તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રતિમાધારી શ્રાવક, વ્રતધારી શ્રાવક અને સ્વધર્મીને પણ દાન કરી શકાય છે. તે સિવાય બીજાને અપાતું દાન તે અનુકંપાથી થતું દાન છે.

પ્ર-૭ : તીર્થંકરને ૧૪ દાનમાંથી કેટલાં અને કયાં દાન દેવાય ?

ઉ-૭ : તીર્થંકર વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ અને રજોહરણ ન રાખતા હોવાથી તે ૪ દાન સિવાયનાં ૧૦ દાન તેમને આપી શકાય.

પ્ર-૮ : બારમા વ્રતને ધારણ કરનારે મુખ્યત્વે કઈ કઈ બાબતોનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ ?

ઉ-૮ : (૧) રસોઈ બનાવનારે અને જમનારે સચિત્ત વસ્તુઓ દૂર રાખીને બેસવું જોઈએ. (૨) ઘરમાં પણ સચેત અને અચેત વસ્તુઓને અલગ અલગ રાખવાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. (૩) કાચા પાણીના છાંટા, લીલી વનસ્પતિ, શાકભાજીનો કચરો ઘરની જમીન પર ફેલાયેલો ન રાખવો. (૪) અચેત પાણી બનાવ્યું હોય તો તે સાંજ સુધી રાખી મૂકવું. (૫) ગોચરીના સમયે ઘરના

દરવાજા ખુલ્લાં રાખવા વિવેક રાખવો. (૬) પોતે સૂઝતા હોય તો પોતાના હાથે વહોરાવવાની ઉત્કૃષ્ટ ભાવના રાખવી. (૭) ગોચરીની વિધિની જાણકારી સાધુ-સાધ્વીજી પાસેથી જાણી લેવી તથા તે જ્ઞાનમાં વધારો કરતા રહેવું. (૮) પોતે સૂઝતા કે અસૂઝતા હોય, તો જે હોય તે સાચું બોલવું.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) કરણ, કોટિ વગરનું વ્રત કયું ? (૨) બારમા વ્રતના અતિચાર કેટલા ? કયા કયા ? (૩) બારમા વ્રતમાં શેની ભાવના ભાવવામાં આવે છે ? (૪) ચોથું શિક્ષાવ્રત કયું છે ?

૧૨ વ્રત અને સંથારાના કરણ, યોગ અને કોટિને સમજાવતું કોષ્ટક

વ્રત	કરણ	યોગ	કોટિ	વિગત
૧	૨	૩	૬	દુવિહં તિવિહેણં
૨	૨	૩	૬	દુવિહં તિવિહેણં
૩	૨	૩	૬	દુવિહં તિવિહેણં
૪	૨	૩	૬	દેવતા સંબંધી દુવિહં તિવિહેણં
	૧	૧	૧	મનુષ્ય, તિર્યંચ સંબંધી એગવિહં એગવિહેણં
૫	૧	૩	૩	એગવિહં તિવિહેણં
૬	૨	૩	૬	દુવિહં તિવિહેણં
૭	૧	૩	૩	એગવિહં તિવિહેણં
૮	૨	૩	૬	દુવિહં તિવિહેણં
૯	૨	૩	૬	દુવિહં તિવિહેણં
૧૦	૨	૩	૬	દ્રવ્યાદિકની મર્યાદાની બહાર દુવિહં તિવિહેણં
	૧	૩	૩	દ્રવ્યાદિકની મર્યાદાની અંદર એગવિહં તિવિહેણં
૧૧	૨	૩	૬	દુવિહં તિવિહેણં
૧૨	૦	૦	૦	કરણ, કોટિ વિનાનું વ્રત
સંથારો	૩	૩	૯	તિવિહં તિવિહેણં

પ્ર- : મહાવ્રત અને અણુવ્રત વચ્ચેનો તફાવત લખો.

ઉ- : મહાવ્રત અને અણુવ્રત વચ્ચનો તફાવત :

મહાવ્રત	અણુવ્રત
(૧) સાધુ ધારણ કરે છે.	(૧) શ્રાવક ગ્રહણ કરે છે.
(૨) ૩ કરણ અને ૩ યોગ એમ ૯ કોટિથી ધારવામાં આવે છે. (૩ કરણ છે : કરવું, કરાવવું અને અનુમોદના કરવી. ૩ યોગ છે : મન, વચન અને કાયા)	(૨) શ્રાવકનાં વ્રતો ૨ કરણ અને ૩ યોગ અથવા ૧ કરણ અને ૧ યોગથી અથવા ૧ કરણ અને ૩ યોગથી એમ ૬ કોટિથી અથવા એક કોટિથી અથવા ૩ કોટિથી ગ્રહણ કરાય છે.
(૩) જાવજ્જીવ માટે ધરાય છે.	(૩) એક વરસથી જાવજ્જીવ સુધી કે પોતાની મરજી પ્રમાણે વ્રત ધરાય છે.
(૪) સર્વ જીવહિંસા, સર્વ જૂઠ, સર્વ ચોરી, સર્વ મૈથુન તથા સર્વ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરાય છે.	(૪) સ્થૂલ જીવહિંસા, સ્થૂલ જૂઠ, સ્થૂલ ચોરી, સ્થૂલ મૈથુન તથા સ્થૂલ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરાય છે.
(૫) મહાવ્રત પાંચ છે.	(૫) અણુવ્રત પાંચ, ગુણવ્રત ૩ અને શિક્ષાવ્રત ૪ એમ કુલ ૧૨ વ્રતો છે.
(૬) પાંચ મહાવ્રતની ભાવના ૨૫, અતિચાર ૧૨૫ છે.	(૬) ૧૨ વ્રતના કુલ અતિચાર ૭૫ છે. કુલ અતિચાર ૯૯ છે.
(૭) મહાવ્રતધારી સાધુના ગુણસ્થાન ૬ થી ૧૪ છે.	(૭) અણુવ્રતધારી શ્રાવકનું ગુણસ્થાન પાંચમું છે.
(૮) એકથી પાંચ નરકમાંથી નીકળેલ આત્મા પંચમહાવ્રત-ધારી સાધુ બની શકે છે.	(૮) પહેલીથી છઠ્ઠી નરકથી નીકળેલ આત્મા અણુવ્રત ધારી શ્રાવક બની શકે છે.
(૯) જઘન્ય અષ્ટપ્રવચન (પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ)નું જ્ઞાન હોય છે.	(૯) નવ તત્ત્વનું જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા હોય છે. જઘન્ય નવકારશી વ્રત કરતા હોય છે.
(૧૦) સાધુ કાળ કરી વૈમાનિક દેવ-માં પાંચ અનુત્તર વિમાન સુધી તથા મોક્ષમાં જઈ શકે છે.	(૧૦) શ્રાવક વૈમાનિકના ૧૨ દેવલોક, ૯ લોકાંતિક સુધી જાય છે.

તત્ત્વ-સંસ્કાર વિભાગ

(નોંધ : વિદ્યાર્થીઓએ ૩૫ બોલનો થોકડો તથા સમજણ બંને કંઠસ્થ કરવાના રહેશે. પરંતુ વિશેષ સમજણ થોકડાની નીચે લીટી કરીને મૂકવામાં આવી છે. તેના આધારે માત્ર ચોથી શ્રેણીની પરીક્ષામાં પ્રશ્નો પૂછાશે નહિ, પરંતુ આગળની શ્રેણીના અભ્યાસને સમજવા માટે ઉપયોગી થશે.)

પાંત્રીસ બોલ

પહેલે બોલે★ - ગતિ ચાર : (૧) નરક, (૨) તિર્યંચ, (૩) મનુષ્ય, (૪) દેવતા (ગતિ એટલે ગમન કરવું)

બીજે બોલે : જાતિ પાંચ : (૧) એકેન્દ્રિય, (૨) બેઈન્દ્રિય, (૩) તેઈન્દ્રિય, (૪) ચૌરેન્દ્રિય, (૫) પંચેન્દ્રિય.

(જીવોના જુદા જુદા વિભાગને જાતિ કહે છે. જાતિ નામકર્મથી એકેન્દ્રિય આદિપણું મળે છે.)

ત્રીજે બોલે : કાય છ : (૧) પૃથ્વીકાય, (૨) અપકાય, (૩) તેઉકાય, (૪) વાઉકાય, (૫) વનસ્પતિકાય, (૬) ત્રસકાય,

(કાય એટલે શરીર અથવા સમૂહ)

ચોથે બોલે : ઈન્દ્રિય પાંચ : (૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય, (૨) ચક્ષુરિન્દ્રિય, (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય, (૪) રસનેન્દ્રિય, (૫) સ્પર્શનેન્દ્રિય.

(રૂપી પદાર્થોને આંશિક રીતે જાણવામાં સહાયભૂત થાય, તેને ઈન્દ્રિય કહે છે. તે ઈન્દ્રિયો શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ એકેક વિષયને ગ્રહણ કરે છે.)

પાંચમે બોલે★ : પર્યાપ્તિ છ : (૧) આહાર, (૨) શરીર, (૩) ઈન્દ્રિય, (૪) શ્વાસોચ્છ્વાસ, (૫) ભાષા, (૬) મન. **પર્યાપ્તિ** = જીવની પૌદ્ગલિક

★ **બોલ-૧ :** નરક - તિર્યંચ ગતિમાં જીવ અનંતા દુઃખોને ભોગવે છે. નરકમાં ૧૦ પ્રકારની ક્ષેત્ર વેદના ભોગવે છે તે અનંત (૧) ઠંડી, (૨) ગરમી, (૩) ભૂખ, (૪) તરસ, (૫) ખુજલી અને (૬) પરાધીનતા (૭) ભય, (૮) ચિંતા, (૯) જરા, (૧૦) રોગ, બાહ્ય સુખની અપેક્ષાએ દેવગતિ સારી છે, પરંતુ મનુષ્ય ગતિમાંથી જ મોક્ષ મળે છે, માટે મનુષ્ય ગતિ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે.

★ **બોલ-૫ :** જીવ ઓછામાં ઓછી ચાર ત્રણ પર્યાપ્તિ બાંધે છે. પ્રથમ પર્યાપ્તિને એક સમય, બાકીની પાંચ પર્યાપ્તિને ૧-૧ અંતર્મુહૂર્તનો અલગ અલગ સમય લાગે છે છતાં કુલ છ પર્યાપ્તિ બાંધતાં અંતર્મુહૂર્ત્તનો સમય લાગે છે. એકેન્દ્રિયને પ્રથમની ચાર, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને પ્રથમ પાંચ તથા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને છ પર્યાપ્તિ હોય છે.

શક્તિ જેના દ્વારા જીવ આહારાદિનાં પુદ્ગલોને શરીર, ઈન્દ્રિય આદિ રૂપમાં બદલાવવાની ક્રિયા પૂર્ણ કરે તેને **પર્યાપ્તિ** કહે છે અને તેની અપૂર્ણતાને **અપર્યાપ્તિ** કહે છે. જે જીવને જેટલી પર્યાપ્તિ બાંધવાની હોય, તેટલી પૂરેપૂરી બાંધી ન લે ત્યાં સુધી તેને **અપર્યાપ્તો** કહે છે. જ્યારે જેટલી પર્યાપ્તિ મળવાની હોય તેટલી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ બાંધી લે ત્યાર પછી તેને **પર્યાપ્તો** કહેવાય છે.)

છટ્ઠે બોલે★ : પ્રાણ દશ : (૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય બલપ્રાણ (૨) ચક્ષુરિન્દ્રિય બલપ્રાણ (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય બલપ્રાણ (૪) રસનેન્દ્રિય બલપ્રાણ (૫) સ્પર્શનેન્દ્રિય બલપ્રાણ (૬) મન બલપ્રાણ (૭) વચન બલપ્રાણ (૮) કાય બલપ્રાણ (૯) શ્વાસોચ્છ્વાસ બલપ્રાણ (૧૦) આયુષ્ય બલપ્રાણ.

[**પ્રાણ** એટલે જેના સંયોગે સંસારી જીવોને શ્રોત (સાંભળવું, જોવું) આદિ ક્રિયા થાય છે] - પ્રાણ=જીવનશક્તિ - જેના વડે જીવ જીવે છે - તેને પ્રાણ કહેવાય છે. તેના બે પ્રકાર છે- (૧) દ્રવ્ય પ્રાણ - જેના યોગે આત્માનો શરીર સાથે સંબંધ ટકી રહે છે. (૨) ભાવપ્રાણ - જીવની સાથે તાદાત્મ્યથી જે જ્ઞાનાદિ ગુણો રહેલા છે તે ભાવપ્રાણ. દ્રવ્યપ્રાણ ૧૦ પ્રકારના અને ભાવપ્રાણ ચાર પ્રકારના છે. જ્ઞાન-દર્શન-સુખ અને વીર્ય.

સાતમે બોલે : શરીર પાંચ : (૧) ઔદારિક, (૨) વૈક્રિય, (૩) આહારક, (૪) તૈજસ, (૫) કાર્મણ - (શીર્યતે ઈતિ શરીર - જે શીર્ણ-વિશીર્ણ - નાશ થવાના સ્વભાવવાળું છે, તેને શરીર કહે છે)

આઠમે બોલે : યોગ પંદર : (૧) સત્ય મનયોગ, (૨) અસત્ય મનયોગ, (૩) મિશ્ર મનયોગ, (૪) વ્યવહાર મનયોગ, (૫) સત્ય વચનયોગ, (૬) અસત્ય વચનયોગ, (૭) મિશ્ર વચનયોગ, (૮) વ્યવહાર વચનયોગ, (૯) ઔદારિક શરીર કાયયોગ, (૧૦) ઔદારિક શરીર મિશ્ર કાયયોગ, (૧૧) વૈક્રિય શરીર કાયયોગ, (૧૨) વૈક્રિય શરીર મિશ્ર કાયયોગ, (૧૩) આહારક શરીર કાયયોગ, (૧૪) આહારક શરીર મિશ્ર કાયયોગ, (૧૫) કાર્મણ કાયયોગ. (યોગ એટલે મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ, વ્યાપાર મનના ૪, વચનના ૪, કાયાના ૭ એમ કુલ ૧૫ યોગ છે.)

★ **બોલ-૬ :** એકેન્દ્રિયને ચાર, બેઈન્દ્રિયને છ, તેઈન્દ્રિયને સાત, ચૌરેન્દ્રિયને આઠ, અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને નવ, સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને દશ પ્રાણ હોય છે.

નવમે બોલે★ : ઉપયોગ ૧૨ : (૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મન:પર્યવજ્ઞાન, (૫) કેવળજ્ઞાન, (૬) મતિઅજ્ઞાન, (૭) શ્રુતઅજ્ઞાન, (૮) વિભંગજ્ઞાન, (૯) ચક્ષુદર્શન, (૧૦) અચક્ષુદર્શન, (૧૧) અવધિદર્શન, (૧૨) કેવળદર્શન.

((૧) જ્ઞાન એટલે જેનાથી વસ્તુને વિશેષ રૂપે જાણવી તે.

(૨) દર્શન એટલે જેનાથી વસ્તુના સામાન્ય સ્વરૂપને જોવું તે.

(૩) જ્ઞાન, દર્શનમાં આત્માની પ્રવૃત્તિને ઉપયોગ કહે છે.)

દશમે બોલે★ : કર્મ આઠ : (૧) જ્ઞાનાવરણીય, (૨) દર્શનાવરણીય, (૩) વેદનીય, (૪) મોહનીય, (૫) આયુષ્ય, (૬) નામ, (૭) ગોત્ર, (૮) અંતરાય.

(મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગના કારણે જીવ સાથે જે બંધાય છે તેને કર્મ કહે છે.)

અગિયારમે બોલે : ગુણસ્થાન ૧૪ : (૧) મિથ્યાત્વ, (૨) સાસ્વાદન, (૩) મિશ્ર, (૪) અવિરતિ સમ્યક્ દૃષ્ટિ, (૫) દેશવિરતિ (શ્રાવક), (૬) પ્રમત્ત સંજતિ (સાધુ), (૭) અપ્રમત્ત સંજતિ, (૮) વૃર્ત્તિ બાદર, (૯) અનિવૃર્ત્તિ બાદર, (૧૦) સૂક્ષ્મ સંપરાય, (૧૧) ઉપશાંત મોહનીય, (૧૨) ક્ષીણ મોહનીય, (૧૩) સયોગી કેવળી, (૧૪) અયોગી કેવળી.

(મોહ અને યોગના કારણે આત્માની જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ ગુણોની તારતમ્યતા (ઓછી, વધુ) વાળી અવસ્થાને ગુણસ્થાન કહે છે.)

બારમે બોલે : પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષય ૨૩ :

શ્રોત્રેન્દ્રિયના ૩ વિષય : જીવ શબ્દ, અજીવ શબ્દ તે મિશ્ર શબ્દ.

ચક્ષુરિન્દ્રિયના ૫ વિષય - કાળો, નીલો, લાલ, પીળો, સફેદ. પાંચ વર્ણ.

ઘ્રાણેન્દ્રિયના ૨ વિષય - સુરભિગંધ, દુરભિગંધ.

રસનેન્દ્રિયના ૫ વિષય - તીખો, કડવો, કસાયેલો (તૂરો), ખાટો, મીઠો.

સ્પર્શનેન્દ્રિયના ૮ વિષય - સુંવાળો, ખરબચડો, હલકો, ભારે, ઉષ્ણ, શીત, લૂખો (રૂક્ષ), ચોપડ્યો (સ્નિગ્ધ).

★ **બોલ-૯ :** જ્ઞાનના બે પ્રકાર છે - જ્ઞાન અને અજ્ઞાન. કેવલજ્ઞાનીનાં વચનોને યથાર્થ સ્વરૂપે જાણે તે જ્ઞાન, કેવલજ્ઞાનીનાં વચનોને ઓછાં, અધિક કે વિપરીત સ્વરૂપે જાણે તે અજ્ઞાન. **મિથ્યાદૃષ્ટિને અજ્ઞાન અને સમ્યક્દૃષ્ટિને જ્ઞાન હોય છે.**

★ **બોલ-૧૦ :** લોકમાં અનંતા પુદ્ગલો છે, તેમાંથી અમુક પુદ્ગલો જીવ ગ્રહણ કરી શકે તેવા છે. તેવા પુદ્ગલોના સમૂહને વર્ગણા કહે છે. તેમાં કર્મ રૂપે બની શકે તેવાં કાર્મણ પુદ્ગલોના સમૂહને કાર્મણવર્ગણા કહે છે. તે કાર્મવર્ગણાનાં પુદ્ગલો જ્યારે આત્મપ્રદેશે લાગે ત્યારે તે **દ્રવ્યકર્મ** કહેવાય છે, મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, યોગરૂપ ભાવોને **ભાવકર્મ** કહે છે.

(આત્મા ઈન્દ્રિયો દ્વારા જે પદાર્થોને ગ્રહણ કરે છે, તેને તે ઈન્દ્રિયોના વિષયો કહે છે.)

તેરમે બોલે : પચ્ચીસ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ : (પ્રતિક્રમણની બુકમાં છે તે પ્રમાણે)

ચૌદમે બોલે : નવ તત્ત્વના જાણપણાના ૧૧૫ બોલ :

જીવના ૧૪ ભેદ : સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, બાદર એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય, અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય, સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય. તે સાતના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા મળી ૧૪.

અજીવના ૧૪ ભેદ - ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણેના સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ એમ ૯ તથા ૧૦મો ભેદ કાળ, પુદ્‌ગલના સ્કંધ, સ્કંધ દેશ, સ્કંધ પ્રદેશ ને પરમાણુ એ ૪ મળીને ૧૪ ભેદ.

પુણ્યના ૯ ભેદ - (૧) અન્ન પુન્ને, (૨) પાણ પુન્ને, (૩) લયણ પુન્ને, (૪) સયણ પુન્ને, (૫) વત્થ પુન્ને, (૬) મન પુન્ને, (૭) વચન પુન્ને, (૮) કાય પુન્ને, (૯) નમસ્કાર પુન્ને.

પાપનાં ૧૮ ભેદ - તે અઢાર પાપ સ્થાનક. (પ્રતિક્રમણની પુસ્તક પ્રમાણે)

આશ્રવના ૨૦ ભેદ - (૧) મિથ્યાત્વ, (૨) અવ્રત, (૩) પ્રમાદ, (૪) કષાય, (૫) અશુભયોગ, (૬) પ્રાણાતિપાત, (૭) મૃષાવાદ, (૮) અદત્તાદાન, (૯) મૈથુન, (૧૦) પરિગ્રહ, (૧૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય, (૧૨) ચક્ષુરિન્દ્રિય, (૧૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય, (૧૪) રસનેન્દ્રિય, (૧૫) સ્પર્શનેન્દ્રિય, (૧૬) મન, (૧૭) વચન, (૧૮) કાયા તે ૮ ને (૧૧ થી ૧૮ મોકળા મૂકવા,) (૧૯) ભંડ ઉપકરણની અયત્ના કરે, (૨૦) શુચિ કુસગ્ગ કરે. અર્થાત્ સોયના અગ્રભાગ જેટલી પણ જીવહિંસા કરે.

સંવરના ૨૦ ભેદ : (૧) સમકિત, (૨) પ્રત્યાખ્યાન, (૩) અપ્રમાદ, (૪) અકષાય, (૫) શુભયોગ, (૬) જીવદયા, (૭) સત્ય વચન, (૮) અદત્તાદાન ત્યાગ, (૯) બ્રહ્મચર્ય, (૧૦) અપરિગ્રહ, ૧૧ થી ૧૮ પાંચ ઈન્દ્રિય અને ત્રણ યોગનું સંવરવું, (૧૯) ભંડ ઉપકરણની યત્ના કરે, (૨૦), શુચિ કુસગ્ગ ન કરે. જીવની દયા પાળે

નિર્જરાના ૧૨ ભેદ - (૧) અણસણ,(૨) ઉણોદરી, (૩) વૃત્તિસંક્ષેપ, (૪) રસપરિત્યાગ, (૫) કાયક્લેશ, (૬) પ્રતિસંલીનતા, (૭) પ્રાયશ્ચિત્ત, (૮) વિનય, (૯) વૈયાવચ્ચ, (૧૦) સજ્ઝાય, (૧૧) ધ્યાન, (૧૨) કાઉસ્સગ્ગ.

બંધના ૪ ભેદ - (૧) પ્રકૃતિ બંધ, (૨) સ્થિતિ બંધ, (૩) અનુભાગ બંધ, (૪) પ્રદેશ બંધ.

મોક્ષના ૪ ભેદ - (૧) જ્ઞાન, (૨) દર્શન, (૩) ચારિત્ર, (૪) તપ.

(તત્ત્વ એટલે જેનું સદાકાળ હોવાપણું છે તે.)

પંદરમે બોલે : આત્મા ૮ : (૧) દ્રવ્ય આત્મા, (૨) કષાય આત્મા, (૩) યોગ આત્મા, (૪) ઉપયોગ આત્મા, (૫) જ્ઞાન આત્મા, (૬) દર્શન આત્મા, (૭) ચારિત્ર આત્મા, (૮) વીર્ય આત્મા.

(આત્મા જે ગુણોમાં પ્રવર્તે તે ગુણના નામથી આત્મા ઓળખાય છે માટે જ્યારે કષાય ભાવમાં હોય ત્યારે કષાય આત્મા. એમ આઠે આત્મા માટે સમજવું.)

સોળમે બોલે : દંડક ૨૪ : સાત નરકનો ૧ દંડક; ૧૦ ભવનપતિના ૧૦ દંડક તે (અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર, વાયુકુમાર, સ્તનિતકુમાર), પાંચ સ્થાવરના પાંચ તે પૃથ્વીકાય, અપ્‌કાય, તેઉકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય, ૩ વિકલેન્દ્રિયના ૩ તે (બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય), ૧ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો, ૧ મનુષ્યનો, ૧ વાણવ્યંતર દેવનો, ૧ જ્યોતિષી દેવનો, ૧ વૈમાનિક દેવનો.

(જ્યાં જીવ ઉત્પન્ન થઈને કર્મનો દંડ ભોગવે તેને દંડક કહે છે.)

સત્તરમે બોલે : લેશ્યા છ★ : (૧) કૃષ્ણ લેશ્યા, (૨) નીલ લેશ્યા, (૩) કાપોત લેશ્યા, (૪) તેજો લેશ્યા, (૫) પદ્મ લેશ્યા, (૬) શુક્લ લેશ્યા.

(કષાય અને યોગની પ્રવૃત્તિથી ઉદ્‌ભવતા આત્માના શુભ-અશુભ પરિણામને લેશ્યા કહે છે. છ લેશ્યામાં પ્રથમ ત્રણ અપ્રશસ્ત (અશુભ) અને પાછળની ત્રણ પ્રશસ્ત (શુભ) છે.)

અઢારમે બોલે : દૃષ્ટિ ત્રણ : (૧) સમકિત દૃષ્ટિ, (૨) મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ, (૩) મિશ્ર દૃષ્ટિ.

(તત્ત્વ વિચારણાની પદ્ધતિને 'દૃષ્ટિ' કહે છે.)

ઓગણીસમે બોલે : ધ્યાન ચાર : (૧) આર્ત્તધ્યાન, (૨) રૌદ્રધ્યાન, (૩) ધર્મધ્યાન, (૪) શુક્લધ્યાન. (કોઈપણ એક જ વિષય ઉપર મનની એકાગ્રતા કરવી તેનું નામ ધ્યાન છે.)

વીસમે બોલે : છ દ્રવ્યના ત્રીસ બોલ :

ધર્માસ્તિકાયના પાંચ : ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યથી - એક, ક્ષેત્રથી - લોક પ્રમાણે, કાળથી - અનાદિઅનંત, ભાવથી અરૂપી, ગુણથી ચલણસહાય.

★ **બોલ-૧૭ :** દ્રવ્યલેશ્યા : પરિણામના (અધ્યવસાય) કારણે આત્મા તે પ્રકારનાં પુદ્‌ગલોને ગ્રહે છે, તે દ્રવ્યલેશ્યા છે તે રૂપી છે.

ભાવ લેશ્યા : આત્માનાં પરિણામો (અધ્યવસાય) તે ભાવલેશ્યા. તે અરૂપી છે.

અધર્માસ્તિકાયના પાંચ : અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યથી - એક, ક્ષેત્રથી - લોક પ્રમાણે, કાળથી - અનાદિઅનંત, ભાવથી - અરૂપી, ગુણથી - સ્થિર સહાય.

આકાશાસ્તિકાયનાં પાંચ : આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્યથી - એક, ક્ષેત્રથી - લોકાલોક પ્રમાણે, કાળથી - અનાદિ અનંત, ભાવથી - અરૂપી, ગુણથી - અવગાહનાદાન (જગ્યા આપવી.)

કાળના પાંચ : કાળ દ્રવ્યથી - અનંત, ક્ષેત્રથી - અઢીદ્વીપ પ્રમાણ, કાળથી - અનાદિઅનંત, ભાવથી - અરૂપી, ગુણથી - વર્તનાનો ગુણ (નવાને જૂનું કરે).

પુદ્‌ગલના પાંચ : પુદ્‌ગલ દ્રવ્યથી - અનંત, ક્ષેત્રથી - લોક પ્રમાણે, કાળથી - અનાદિ અનંત, ભાવથી - રૂપી, ગુણથી - ગળે ને મળે. સડન પડન વિધ્વંસન.

જીવના પાંચ : જીવ દ્રવ્યથી - અનંત, ક્ષેત્રથી - આખા લોક પ્રમાણે, કાળથી - અનાદિ અનંત, ભાવથી - અરૂપી, ગુણથી - ચૈતન્યગુણ.

(જે સદાયકાળ રહે છે, જેમાં અનંત ગુણ અને અનંત પર્યાયો રહેલી હોય છે, તેને દ્રવ્ય કહે છે. પ્રદેશોનો સમૂહને **અસ્તિકાય** કહે છે. કાળને કોઈ પ્રદેશ નથી.)

(૧) ધર્માસ્તિકાય : જીવ અને પુદ્‌ગલ જેના વડે ગતિ કરી શકે તે ધર્માસ્તિકાય. દા.ત. જેમ માછલી પોતાની મેળે ચાલી શકે છે, પણ પાણી તેની ગતિમાં સહાયક થાય છે.

(૨) અધર્માસ્તિકાય : જીવ અને પુદ્‌ગલ જેના વડે સ્થિર થઈ શકે તે અધર્માસ્તિકાય. દા.ત. જેમ થાકેલા મુસાફરને છાંયો સ્થિર થવામાં ઉપકારક નીવડે છે.

(૩) આકાશાસ્તિકાય : જે બધાં દ્રવ્યોને ખાલી જગ્યા, આકાશ આપે તે આકાશાસ્તિકાય. દા.ત. જેમ નક્કર દીવાલમાં ખીલી નાંખતાં અંદર પ્રવેશી જાય છે.

(૪) કાળ : જેનાથી નવા-જૂનાની ઓળખ થાય છે. સૂર્ય અને ચંદ્રની ગતિથી કાળ (દિવસ, રાત્રિ વગેરે) માપવામાં આવે છે.

(૫) પુદ્‌ગલાસ્તિકાય - જેનો સ્વભાવ સડન, પડન, વિધ્વંસન છે, તેવા જડ પદાર્થો.

(૬) જીવ - જેનામાં ચેતના છે તે જીવ.

એકવીસમે બોલે : રાશિ બે. જીવ રાશિ, અજીવ રાશિ.

(તે તે પ્રકારના પદાર્થના સમૂહને રાશિ કહે છે.)

બાવીસમે બોલે : શ્રાવકનાં વ્રત ૧૨. તેના ભાંગા ૪૯.

ત્રેવીસમે બોલે : સાધુના પાંચ મહાવ્રત. તેના ભાંગા ૨૫૨.

ચોવીસમે બોલે : પ્રમાણ ચાર. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમ, ઉપમાન. (જેનાથી અર્થ, પદાર્થ જાણી શકાય તેને પ્રમાણ કહે છે.)

પચ્ચીસમે બોલે : ચારિત્ર પાંચ : (૧) સામાયિક ચારિત્ર, (૨) છેદોપસ્થાનીય ચારિત્ર, (૩) પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર, (૪) સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર, (૫) યથાખ્યાત ચારિત્ર.

(ચારિત્ર એટલે જે આવતાં કર્મોને રોકે છે. સંયમરૂપ આચરણ).

છવ્વીસમે બોલે : સાત નય : (૧) નૈગમનય, (૨) સંગ્રહનય, (૩) વ્યવહાર નય, (૪) ઋજુસૂત્રનય, (૫) શબ્દનય, (૬) સમભિરૂઢનય, (૭) એવંભૂતનય.

(પ્રત્યેક પદાર્થના અનેક ધર્મ છે તેના અંશ (ગુણ કે પર્યાયના) જ્ઞાનને નય કહે છે.)

સત્તાવીશમે* બોલે : નિક્ષેપા ચાર : (૧) નામ, (૨) સ્થાપના, (૩) દ્રવ્ય અને (૪) ભાવ.

(વસ્તુને સમજવા માટે વસ્તુ ઉપર આક્ષેપ (ઉપચાર) કરવો અથવા વસ્તુને સમજવા માટેનો દૃષ્ટિકોણ નિક્ષેપા છે.)

અઠ્ઠાવીસમે બોલે : સમકિત પાંચ : (૧) ઉપશમ સમકિત, (૨) ક્ષયોપશમ સમકિત, (૩) ક્ષાયિક સમકિત, (૪) સાસ્વાદન સમકિત, (૫) વેદક સમકિત.

(સુદેવ, સુગુરુ અને તેમના દ્વારા પ્રરૂપિત નવ તત્ત્વ આદિ સુધર્મ પ્રત્યે યથાર્થ શ્રદ્ધા કરવી તે સમકિત છે.)

ઓગણત્રીસમે બોલે : રસ નવ : (૧) શૃંગારરસ, (૨) વીરરસ, (૩) કરુણરસ, (૪) હાસ્યરસ, (૫) રૌદ્રરસ, (૬) ભયાનક રસ, (૭) અદ્‌ભુત રસ, (૮) બિભત્સ રસ, (૯) શાંતરસ.

(જેમાં આપણે ઓતપ્રોત થઈ જઈએ કે એકમેક થઈ જઈએ તેને રસ કહે છે.

★ **બોલ-૨૭ : નામ નિક્ષેપ :** જીવ કે અજીવનું કોઈ નામ પાડવું તે. **સ્થાપના** - જીવ કે અજીવની આકૃતિ કરવી તે. **દ્રવ્ય** - ભૂતકાળ કે ભવિષ્યકાળની સ્થિતિને વર્તમાનમાં કહેવી તે. **ભાવ** - સંપૂર્ણ ગુણયુક્ત વસ્તુને વસ્તુ રૂપે માનવી તે.

ત્રીસમે બોલે : ભાવના બાર : (૧) અનિત્ય ભાવના, (૨) અશરણ ભાવના, (૩) સંસાર ભાવના, (૪) એકત્વ ભાવના, (૫) અન્યત્વ ભાવના, (૬) અશુચિ ભાવના, (૭) આશ્રવ ભાવના, (૮) સંવર ભાવના, (૯) નિર્જરા ભાવના, (૧૦) લોકસ્વરૂપ ભાવના, (૧૧) બોધિ ભાવના, (૧૨) ધર્મ ભાવના.

(જેમાં આત્માના પ્રશસ્ત (સારા) ભાવો પ્રગટ થાય તેને ભાવના કહે છે.)

એકત્રીસમે બોલે : અનુયોગ ચાર : (૧) દ્રવ્યાનુયોગ, (૨) ગણિતાનુયોગ, (૩) ચરણકરણાનુયોગ, (૪) ધર્મકથાનુયોગ.

(વસ્તુનાં વિશેષ સ્પષ્ટીકરણને અનુયોગ કહે છે.)

બત્રીસમે બોલે★ : તત્ત્વ ત્રણ : (૧) દેવ, (૨) ગુરુ અને (૩) ધર્મ.

તેત્રીસમે બોલે+ : સમવાય પાંચ : (૧) કાળ, (૨) સ્વભાવ, (૩) નિયતિ, (૪) કર્મ (પૂર્વકૃત) (૫) પુરુષાર્થ - પુરુષાકાર (ઉદ્યમ).

(જેના સમન્વયથી કાર્ય થાય તે સમવાય છે.)

ચોત્રીસમે બોલે : પાખંડીના ૩૬૩ ભેદ : (૧) ક્રિયાવાદીના ૧૮૦, (૨) અક્રિયાવાદીના ૮૪, (૩) વિનયવાદીના ૩૨, (૪) અજ્ઞાનવાદીના ૬૭.

(મોક્ષમાર્ગને વીતરાગ વાણીથી ઓછું, અધિક અને વિપરીત માને તેને પાખંડી કહેવાય.)

પાંત્રીસમે બોલે : શ્રાવકના ૨૧ ગુણ : (૧) અક્ષુદ્ર, (૨) યશવંત, (૩) સૌમ્ય પ્રકૃતિવાળો,(૪) લોકપ્રિય, (૫) અક્રૂર, (૬) પાપભીરુ, (૭) શ્રદ્ધાવંત, (૮) ચતુરાઈયુક્ત, (૯) લજ્જાવાન, (૧૦) દયાવંત, (૧૧) માધ્યસ્થ દૃષ્ટિ, (૧૨) ગંભીર, (૧૩) ગુણાનુરાગી, (૧૪) ધર્મોપદેશ કરનાર, (૧૫) ન્યાયપક્ષી, (૧૬) શુદ્ધ વિચારક, (૧૭) મર્યાદાયુક્ત વ્યવહાર કરનાર, (૧૮) વિનયશીલ, (૧૯) કૃતજ્ઞ, (૨૦) પરોપકારી, (૨૧), સત્કાર્યમાં સાવધાન.

(જે શ્રાવક પર્યાયને પ્રાપ્ત કરવા જે જે વિશિષ્ટ આચરણ પ્રગટ કરવા પડે અથવા સહજતાથી પ્રગટ થાય, તેને ગુણ કહે છે.)

★ **બોલ-૩૧ : (૧) દ્રવ્યાનુયોગ** - જીવ, અજીવ, ચૈતન્ય, કર્મ આદિ દ્રવ્યના સ્વરૂપનું જે આગમમાં વર્ણન હોય તે. **(૨) ગણિતાનુયોગ** - જેમાં ક્ષેત્ર, પહાડ, નદી, દેવલોક આદિના ગણિતના માપનું વર્ણન હોય તે, **(૩) ચરણકરણાનુયોગ** - જેમાં સાધુ, શ્રાવકના આચાર, ક્રિયાનું વર્ણન હોય તે, **(૪) ધર્મકથાનુયોગ** - જેમાં ધર્મ સંબંધી કથા હોય તે.

+ **બોલ-૩૩ : ક્રિયાવાદી** - તે ક્રિયાને માને, જ્ઞાનને માને નહિ. **અક્રિયાવાદી** - ક્રિયાને ન માને. **વિનયવાદી** - બધાનો વિનય કરવાનું માને. **અજ્ઞાનવાદી** - અજ્ઞાનમાં જ સુખને માને.

પાઠ ૨ : ફટાકડા : સમય, શક્તિ અને સંપત્તિનો વ્યય

તહેવારો બે પ્રકારના છે. - **લૌકિક અને લોકોત્તર,** આત્માને ધર્મ કરવામાં જાગૃત કરે તથા આત્માનું પોષણ કરવામાં જોડે તે લોકોત્તર તહેવાર છે.

આત્માને પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયમાં અને ૧૮ પાપના કાર્યમાં જોડે તે લૌકિક તહેવાર છે. દિવાળી, લગ્ન, ક્રિકેટ જેવાં પ્રસંગોએ ફટાકડા ફોડી આનંદ મેળવવાના પ્રયત્નમાં જીવો **સમય, શક્તિ અને સંપત્તિનો વ્યય કરે છે,** પણ તેવું કરતાં પહેલાં તેનાં નુકસાનોને જાણી લો... !

(૧) ફટાકડામાં ગંધક (પૃથ્વીકાય) વપરાય છે. તેને કાગળમાં ભરવામાં આવે છે. આ કાગળ વનસ્પતિને ભીંજવીને બનાવવામાં આવે છે. ફટાકડાં બનાવતાં કે ફોડતાં તેની દુર્ગંધ, પ્રકાશ અને અવાજથી અગ્નિ, વાયુ અને નાના મચ્છર આદિ જીવોનો નાશ થાય છે.

(૨) સળગતા ફટાકડા માટી પર પર પડતાં **પૃથ્વીકાયની,** પાણીના ટાંકા, પીપ કે ગટર પર પડવાથી અપ્‌કાયની, બળવાથી **અગ્નિકાયની,** હવાને અગ્નિ લાગવાથી **વાઉકાયની,** ઝાડ કે ઘાસ પર પડવાથી **વનસ્પતિકાયના** જીવોની હિંસા થાય છે.

(૩) અચાનક કબૂતર, ચકલીનાં ઈંડાં ફૂટે - ફટાકડાનો અવાજ થતાં પક્ષીઓ અંધારામાં અથડાય, તેથી તેમના ઈંડા ફૂટી જાય તેથી, તે દુઃખી થાય. ઈલેક્ટ્રિક વાયર પર બેસતાં, શોક લાગતાં પક્ષી ગંભીર રીતે મરે.

(૪) ફટાકડાથી ઝેરી ધુમાડાથી **ફેફસાં બગડે, પ્રદૂષણ વધે.** કાનમાં બહેરાશ આવે, ગભરામણથી હાર્ટએટેક આવે, ગળા વગેરેના રોગો થાય.

(૫) સળગતો ફટાકડો જો રૂની ગાંસડી, લાકડાની વખાર, ઝૂંપડા પર કે પક્ષીના માળામાં પડે તો આગ લાગે, હજારો કે લાખો માણસ કમોતે મરે અને ઘર વગરનાં થઈ જાય. લાખો રૂપિયાનું નુકસાન થાય. પશુ, પક્ષી કે મનુષ્ય દાઝી પણ જાય છે.

(૬) અક્ષર બળવાથી **જ્ઞાનાવરણીય** કર્મ, જીવોનાં અંગોપાંગ નાશથી **દર્શનાવરણીય** કર્મ, જીવોને દુઃખ અને પીડા થવાથી **અશાતાવેદનીય** કર્મ, આનંદ માણવાથી **મોહનીય** કર્મ, જીવોનાં નાશથી **નરક અને તિર્યંચનું આયુષ્ય કર્મ,** શરીર નાશથી **અશુભ નામ કર્મ,** સંપત્તિનું અભિમાન કરવાથી **નીચ ગોત્ર કર્મ,** સુખશાંતિમાં ખલેલ પહોંચાડવાથી **અંતરાય** કર્મનો બંધ થાય છે.

(૭) દયા અને પરોપકારના સંસ્કાર નાશ પામે. પુણ્યનો નાશ થાય અને પાપનો બંધ થાય.

હું જૈન છું માટે પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે ફટાકડાં ફોડવાની આવી પાપકારી અને હિંસક પ્રવૃત્તિ કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ અને અનુમોદના કરીશ નહિ.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) ફટાકડા ફોડવાથી ૮ કર્મ કેવી રીતે બંધાય ? (૨) ફટાકડાથી છકાયની હિંસા કેવી રીતે થાય ? (૩) ફટાકડાથી કયા રોગો થાય ? (૪) ફટાકડાથી કઈ કઈ નુકસાની થાય ? (૫) ફટાકડાથી કબૂતરને શું નુકસાન થાય ?

પાઠ ૩ : ટી.વી. એક દૂષણ

ટી.વી. વર્તમાન યુગમાં અનર્થોની પરંપરા ઊભી કરનારાં અનેક સાધનોમાંથી એક સાધન છે. આ રહ્યાં તેનાથી થતાં નુકસાનો...!

(૧) શારીરિક નુકસાન - આંખને ચશ્મા આવવાથી આંખનું કૅન્સર સુધીના અનેક રોગો થાય છે. શરીર પર તેનાં કિરણોની અસર થવાથી કૅન્સર પણ થાય છે.

(૨) ટી.વી. જોવાથી **સમયની બરબાદી** થાય છે. જૈનશાળા તથા નિશાળના અભ્યાસ પર ધ્યાન દેવાતું નથી, તેથી જ્ઞાનમાં બાધા પડે છે. માતા-પિતા, વડીલોનો વિનય કરવાના સંસ્કાર આવતા નથી. સાચા ધર્મના સંસ્કારના અભાવે જીવ દુર્ગતિમાં જાય છે.

(૩) સિનેમાના હીરો-હીરોઈનની નકલ કરવાથી **પૈસાનો તેમજ સભ્યતાનો નાશ** થાય છે. વિચારો બગડે છે. દિવસ-રાત ખરાબ વિચાર આવે છે, તેથી નજીવા કારણમાં પણ **ઝઘડા, કંકાસ અને દુશ્મનાવટ** ઊભી થાય છે.

(૪) ટી.વી., સિનેમાના કલાકારો માટે માંસ, માછલી, ઈંડા, વગેરે અભક્ષ્ય વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આપણે તે વસ્તુઓ ખાતા નથી, છતાં તેની **હિંસાની અનુમોદનાનું** ભયંકર પાપ આપણને લાગે છે.

(૫) ટી.વી.ના કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવા માટે સ્ટુડિયો બાંધવાથી **પૃથ્વીકાયના જીવોની હિંસા** થાય છે. નદી, સરોવર, સ્વિમિંગ પુલ, સમુદ્ર, પર્વત, બગીચા આદિ કુદરતી સૌંદર્યનાં દૃશ્યો બતાવવા માટે **પાણી તથા વનસ્પતિના જીવોની હિંસા થાય** છે. ટી.વી. જોવા માટે જે વીજળીની જરૂર પડે છે, તે પાણીના ધોધમાંથી ઉત્પન્ન કરાય છે. તે ધોધમાં માછલાં, પોરાં, મગરમચ્છ વગેરે ત્રસજીવો હોવાથી તેમની હિંસા થાય છે. આ બધી ભયંકર હિંસાના પાપના આપણે જાણ્યે-અજાણ્યે ભાગીદાર બનીએ છીએ.

(૬) ટી.વી.માં આવતાં મારામારી, ખૂન, ફાંસી વગેરે દૃશ્યો જોતાં વખતે જોનારાં બધા સહુ ખુશ થઈને તાળી પાડે, સીટીઓ વગાડે, મનમાં આનંદ પામે ત્યારે **સામુદાયિક કર્મ બંધાય છે. જેનાં ફળ રૂપે રેલવે-પ્લેન-બસ અકસ્માત્, ધરતીકંપ, વાવાઝોડું વગેરે આપત્તિઓમાં તે જીવો એકસાથે મૃત્યુ પામે છે.**

સમજૂતી : હું આત્મા છું. મારામાં અનંતુ સુખ રહેલું છે. જગતની કોઈપણ વસ્તુમાં મને સુખી બનાવવાનો સ્વભાવ નથી. પાંચ ઈન્દ્રિયના ૨૩ વિષયમાં સુખ હોતું નથી, છે નહિ અને હોઈ શકે નહિ. હૃદયમાં આ શ્રદ્ધા મજબૂત કરી ચાલો, આપણે આજથી જ ટી.વી. જોવાનો સંપૂર્ણ ત્યાગનો નિયમ કરી, આપણો આત્મા, ઘર અને સમાજને દૂષણથી બચાવીએ.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) ટી.વી.નાં શારીરિક નુકસાન કયાં ? (૨) ટી.વી.થી હિંસાની અનુમોદનાનું પાપ કેવી રીતે લાગે ? (૩) ટી.વી.થી છકાયની હિંસા કઈ રીતે થાય ? સમજાવો. (૪) સામુદાયિક કર્મનું ફળ શું ? (૫) ટી.વી.ની નુકસાનીઓ ટૂંકમાં લખો. કોઈપણ ત્રણ.

પાઠ ૪ : જૈન ધર્મ એ જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ

(૧) વસ્તુના સ્વભાવને **ધર્મ** કહે છે. જગતમાં રહેલા અનેકવિધ ધર્મમાં જૈન ધર્મનું અનેરું સ્થાન છે.

(૨) જૈન **ધર્મ કેવળજ્ઞાનીઓએ** બતાવેલ છે. તેઓ રાગ, દ્વેષ રહિત અને ત્રણે કાળના સર્વ ભાવોને જાણનાર હોય છે.

(૩) પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુમાં જીવ છે, તેવું એક માત્ર જૈન ધર્મ માને છે, અન્ય નહિ.

(૪) નવ તત્ત્વ, સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ જૈન ધર્મમાં બતાવ્યું છે.

(૫) અન્ય ધર્મ કહે છે **'જીવો અને જીવવા દો.' જ્યારે જૈન ધર્મ કહે છે - 'જીવો અને જીવવા દો. તમે કષ્ટ સહીને પણ બીજાને જીવવા દો.' Live and let live, Co-oparate to live others.**

(૬) અન્ય ધર્મો ફક્ત નરક અને સ્વર્ગને માને, વળી સ્વર્ગ અને મોક્ષ એક જ માને છે. જ્યારે જૈન ધર્મ દરેક જીવ પરમાત્મા થઈ શકે છે તેવું સમજાવી મોક્ષમાં જવાનો માર્ગ બતાવે છે.

(૭) જે **ધર્મ આત્માને કર્મ** રહિત બનાવી મોક્ષ અપાવે તે જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. તેથી **જૈન ધર્મ એ જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ.**

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) જૈન ધર્મ કોણે બતાવેલ છે ? (૨) ધર્મ એટલે શું ? (૩) જૈન ધર્મે શેમાં શેમાં જીવ છે તેમ બતાવ્યું છે ? (૪) શ્રેષ્ઠ ધર્મ કયો ? (૫) મોક્ષ જવાનો માર્ગ કયો ધર્મ બતાવે છે ?

પાઠ ૫ : દ્વેષનું સ્વરૂપ - માન અને ક્રોધ

● માન એટલે અભિમાન

અભિમાન કોઈનું ક્યારેય કાયમ ટકતું નથી.

અભિમાની પોતાની પ્રશંસાથી ફુલણશી બની જાય છે.

અભિમાન કરનાર પોતાના મિત્રો અને પ્રેમ ગુમાવે છે.

- મનગમતી ચીજ-વસ્તુઓ મળી જાય ત્યારે, આવી વસ્તુઓ મારી પાસે જ છે, બીજાની પાસે નથી, તેવો અહંકાર-અભિમાન ક્યારેક જાગે છે.
- મારા મિત્રો કરતાં તમારી પાસે કાંઈક વિશેષ છે, તેવું બતાવતા તમે અભિમાની બની જાવ છો.
- કોઈને સુંદરતાનું અભિમાન આવી જાય છે.
- કોઈને પરીક્ષામાં વધારે માર્ક્સ મળી જાય ત્યારે અભિમાન આવી જાય છે.
- કોઈ રમત-ગમતમાં બળવાન થઈને જીતે ત્યારે અભિમાન આવી જાય છે.
- કોઈને કેપ્ટન યા મોનિટર બનાવે ત્યારે સત્તા મળતાં અભિમાન આવી જાય છે.
- કોઈને પૈસા યા મનગમતી ચીજ-વસ્તુ મળી જાય ત્યારે અભિમાન આવી જાય છે.
- આવા અભિમાનને કારણે તમારા સાચા મિત્રો તમારાથી દૂર ભાગતા રહે છે.
- કેટલાક કહેવાતા મિત્રો તમને મસ્કો મારીને તમારી ખુશામત કરીને તમારા અભિમાનને વધારે ફુલાવે છે.

✿ આવા લોકો જ તમારી પાછળ તમારી નિંદા કરતા હોય છે, તેથી અભિમાનીને નુકસાન પહોંચે છે.

✿ ખુશામત હંમેશાં સ્વાર્થ ભરેલી હોય છે, અને અપ્રામાણિક હોય છે. પ્રશંસા હંમેશાં પ્રામાણિક હોય છે.

✿ નમ્રતા રાખવાથી અભિમાન દૂર થાય છે તે માટે...

(૧) તમારાથી કોઈ સુંદર હોય તો તેની સુંદરતાની પ્રશંસા કરો.

(૨) તમારાથી કોઈ વધારે હોશિયાર હોય તો તેની આવડતની પ્રશંસા કરો.

(૩) પ્રશંસા કરવાથી તમને સાચા મિત્રો મળે છે.

સામી વ્યક્તિમાંથી સાચા ગુણો શોધી કાઢીને તેના વખાણ કરવા, તેને પ્રશંસા કહે છે. સાચા ગુણોની પ્રશંસા કરવાથી આપણામાં તે ગુણો આવે છે.

✿ પ્રશંસાને ધર્મની ભાષામાં **'ગુણાનુરાગ'** કહે છે.

બાળકો નીચેનું સૂત્ર યાદ રાખીને હંમેશાં તેનું રટણ કરજો.

✿ 'નમ્રતા' રાખીને હું 'માન'નો નાશ કરીશ.

● ક્રોધ એટલે ગુસ્સો

(૧) ક્રોધી - ગુસ્સાને કારણે પોતાની તંદુરસ્તી ગુમાવે છે.

(૨) ક્રોધી - ગુસ્સાને કારણે વેર-ઝેર ઊભા કરે છે.

(૩) ક્રોધી - ગુસ્સાના આવેશમાં ક્યારેક હત્યા પણ કરી બેસે છે.

✿ છેતરપિંડી કરતાં પકડાઈ જઈએ ત્યારે આબરૂ જાય છે અને આપણને ગુસ્સો આવે છે. આપણી સાથે કોઈ છેતરપિંડી કરે ત્યારે પણ ગુસ્સો આવે છે.

✿ આપણું ધાર્યું ન થાય, આપણું જોઈતું ન મળે ત્યારે ગુસ્સો આવે છે.

✿ અભિમાન કરીને કોઈની ઉપર 'રોફ' પાડવા જઈએ અને કોઈ આપણને ગણકારે નહિ ત્યારે ગુસ્સો આવે છે. કોઈ અભિમાનથી આપણી ઉપર 'રોફ' કરવા આવે ત્યારે ગુસ્સો આવે છે.

✿ 'ઈર્ષા-અદેખાઈ'થી પણ ક્યારેક ગુસ્સો આવે છે. કોઈને આપણા કરતાં પરીક્ષામાં વધારે માર્કસ મળે, રમતગમતમાં આપણાથી શક્તિશાળી હોય તેનાથી હારી જઈએ, કોઈ આપણા કરતાં વધારે હોશિયાર હોય અને તેને કેપ્ટન કે મોનિટર બનાવાય, આવાં કારણોથી આપણને ઈર્ષા-અદેખાઈ આવે ત્યારે ગુસ્સો આવી જાય છે.

✿ 'ગુણાનુરાગી' થવાથી 'ઈર્ષા-અદેખાઈ'ને જીતી શકાય છે.

✿ ગુસ્સાના આવેશમાં લોકો ગાળો બોલે છે, મારામારી કરે છે અને ક્યારેક હિંસા કરી બેસે છે.

✿ જે સામા માણસની લાગણી દુભવે, દુઃખી કરે, તેને પણ ભગવાને હિંસા કહી છે.

✿ ગુસ્સો કરનાર લોકો સાથે સંબંધ બગાડે છે, અને વેર-ઝેર ઊભા કરી લોકોને દુશ્મન બનાવે છે.

✿ ગુસ્સાનો આવેશ ઊતરી જાય ત્યારે પસ્તાવો થાય છે, પણ ગુસ્સાનું પાપ થઈ ગયું હોય છે.

✿ પાપનો સમય ચાલતો હોય ત્યારે કોઈ નિમિત્ત બની આપણને છેતરી જાય. કોઈ નિમિત્ત બની આપણું અપમાન, કરે કોઈ નિમિત્ત બની આપણને પીડા આપી દુઃખી કરે.

✿ આવા પ્રસંગોએ આપણે નિમિત્તોને દોષીત માની તેમની ઉપર ગુસ્સો કરીએ છીએ.

✿ સત્ય હકીકત એ છે કે આપણે જ કરેલાં પાપ આપણે ભોગવવાં પડે છે. આપણને દુઃખી કરનાર નિમિત્તો તો માત્ર કારણરૂપ છે.

✿ નિમિત્તોને ક્ષમા આપવી જોઈએ.

✿ ગુસ્સાના આવેશથી ગુસ્સો કરનારને જ નુકસાન થાય છે. (૧) ગુસ્સાથી આંખો અને મોઢું લાલચોળ થઈ જાય છે. (૨) શરીર ધ્રૂજવા માંડે છે. (૩) ક્યારેક બ્લડપ્રેશર વધી જાય છે યા 'હાર્ટ-એટેક' આવી શકે છે. (૪) લોકો સાથે 'વેર-ઝેર' ઊભા થાય છે. (૫) મિત્રો દૂર ભાગે છે. (૬) ગુસ્સો કરનારને કોઈ પ્રેમ કરતું નથી.

- 'ગુસ્સા'ને ધર્મની ભાષામાં **'ક્રોધ'** કહે છે.
- 'રાગ'ને જીતવો સૌથી વધારે જરૂરી છે.
- 'રાગ'ના કારણથી 'માયા' અને 'લોભ' થાય છે.
- 'દ્વેષ'ના કારણથી 'ક્રોધ' અને 'અભિમાન' આવે છે.
- 'લોભ' અને 'માયા'થી 'ક્રોધ' અને 'અભિમાન' આવે છે.
- એટલે 'રાગ'ના કારણથી જ 'દ્વેષ' થાય છે.
- 'રાગ'ને જીતવાથી 'દ્વેષ' જીતાઈ જાય છે.

બાળકો નીચેનું સૂત્ર યાદ રાખીને હંમેશાં તેનું રટણ કરજો.

- 'ક્ષમા' રાખીને હું 'ક્રોધ'નો નાશ કરીશ.

● આ ચાર કષાયોને જીતે તેને પરમાત્મા કહે છે.

- અરિહંત અને સિદ્ધ પરમાત્મા હંમેશાં 'સમતા-ભાવ'માં રહે છે. તેઓએ રાગદ્વેષ અને કષાયોને સંપૂર્ણ રીતે જીતી લીધા છે, તેથી તેમના મુખ પર શાંતિ, આનંદ અને પ્રસન્નતા જોવા મળે છે.
- તેઓ અહિંસક હોવાથી તેમની આંખોમાં જગતના સર્વ જીવો માટે દયા-અનુકંપા અને કરુણા જોવા મળે છે.
- રાગદ્વેષને સંપૂર્ણપણે તેઓએ જીતી લીધા હોવાથી આખા જગતનું તેમને જ્ઞાન છે, તેને **'કેવળજ્ઞાન'** કહે છે.
- **'કેવળદર્શન'**થી તેઓ આખા જગતને જોઈ શકે છે. જોવા માટે આંખની જરૂર પડતી નથી.

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) દ્વેષના કેટલા ભેદ ? કયા ? (૨) અભિમાન ક્યારે ક્યારે આવે છે ? (૩) અભિમાનથી શું નુકસાન થાય ? (૪) અભિમાન દૂર કરવા શું શું કરવું ? (૫) પ્રશંસાનું બીજું નામ શું ? (૬) ક્રોધ ક્યારે ક્યારે આવે છે ? (૭) ક્રોધથી શું નુકસાન થાય ? (૮) ક્રોધ દૂર કરવા શું કરવું ? (૯) કેવળજ્ઞાન એટલે શું ? (૧૦) કેવળદર્શન એટલે શું ? (૧૧) અરિહંતે શું જીત્યું છે ?

કથા વિભાગ

કથા ૧ : મહારાજા મેઘરથ

જંબૂદ્વીપના પૂર્વ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં પુષ્પકલાવતી નામની વિજયમાં સીતા નદીના કિનારે **પુંડરિકિણી** નામની નગરી હતી. ધનરથ નામે મહાબલી રાજા ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો. **તેની પ્રિયમતી અને મનોરમા** આ બે મહારાણીઓ હતી. તે રાણીઓના એક એક દીકરા હતા. તેમનું નામ **'મેઘરથ' અને 'દઢરથ'** હતા. બંને ભાઈઓને એકબીજા પર બહુ પ્રેમ હતો.

મેઘરથ યુવાન થતાં તેમના લગ્ન **સુમંદિરપુર**ના રાજા **નિહતશત્રુ**ની દીકરીઓ **'પ્રિયમિત્રા' અને 'મનોરમા'** સાથે થયા. સમય જતાં રાજા ધનરથે યુવરાજ મેઘરથને રાજા બનાવી તથા દઢરથને યુવરાજની પદવી આપીને પોતે જૈન દીક્ષા લીધી. મહારાજા મેઘરથ પણ જૈન ધર્મના નિયમોનું ચુસ્તપણે પાલન કરતા હતા. મહારાજા મેઘરથ નીતિ અને ન્યાયપૂર્વક રાજ્યસંચાલન કરતા હતા. અનેક રાજાઓ તેમની આજ્ઞામાં રહેતા હતા.

એક દિવસ મહાપરાક્રમી અને દયાસાગર મહારાજા પૌષધશાળામાં પૌષધ અંગીકાર કરીને બેઠા હતા અને જિનપ્રરૂપિત ધર્મનું વ્યાખ્યાન આપી રહ્યા હતા. તે સમયે એક ભયભીત કબૂતર આવીને તેમના ખોળામાં બેસી ગયું. તે ખૂબ જ ગભરાયેલું હતું અને ધ્રૂજી રહ્યું હતું. તેનું હૃદય જોરજોરથી ધબકી રહ્યું હતું. તે મનુષ્યની બોલીમાં બોલ્યું "મને અભયદાન આપો, મને બચાવો." આ સાંભળીને રાજાએ કહ્યું, "તું નિર્ભય થઈ જા, અહીં તને કોઈ પ્રકારનો ભય નહિ રહે." તેથી કબૂતરને મનમાં ખૂબ જ શાંતિ થઈ.

થોડી ક્ષણ પછી એક બાજ પક્ષી આવ્યું અને કબૂતરને રાજાના ખોળામાં બેઠેલું જોઈને માનવ ભાષામાં બોલ્યું, "મહારાજ ! કબૂતરને છોડી દો. આ મારો ખોરાક છે. હું એને જ શોધતો શોધતો અહીં આવ્યો છું." મહારાજા મેઘરથે બાજને સમજાવતાં કહ્યું. "અરે, બાજ! હવે આ કબૂતર તને મળી શકશે નહિ, એ મારા શરણમાં છે. ક્ષત્રિય પુત્ર શરણે આવેલાની રક્ષા કરે છે. તારે પણ આવું હિંસાનું કામ ન કરાય. તું માંસભક્ષણ કરે છે, પરંતુ એ તને લાખો વર્ષોનું નરકનું દુઃખ આપશે. જો તારે ભૂખ મટાડવી હોય તો તને બીજું સારું સારું ભોજન મળી શકશે."

"મહારાજા ! આપ વિચારો. જે રીતે આ કબૂતર મૃત્યુના ભયથી બચવા આપની પાસે આવ્યું છે, તેમ હું પણ ભૂખથી પીડાઈને આવું છું. મારું જીવન કેવી રીતે બચાવું ? આપ કબૂતરની રક્ષા કરો છો તો મારી પણ રક્ષા કરો. મને ભૂખથી તરફડીને મરતો બચાવો. આ કબૂતર મારું ભક્ષ્ય છે. હું તાજું માંસ જ

ખાઉં છું. એનાથી જ મને સંતોષ થાય છે. માટે આપ કબૂતર મને સોંપી દો.'' બાજે પોતાની રજૂઆત કરી.

''શું તું માંસ જ ખાય છે ? બીજું કાંઈ ખાઈ શકતો નથી ? જો આમ જ હોય તો લે હું તારી ઈચ્છા પૂરી કરવા તૈયાર છું. આ કબૂતરના માંસ જેટલું મારા શરીરનું તાજું માંસ હું તને આપું છું, તે ખાઈ તારી ઈચ્છા પૂરી કર.'' મહારાજ મેઘરથજીએ ધૈર્ય અને શાંતિપૂર્વક કહ્યું.

બાજે રાજાની વાત સ્વીકારી લીધી. રાજાએ છરી અને ત્રાજવું મંગાવ્યું. ત્રાજવાના એક પલ્લામાં કબૂતરને બેસાડ્યું અને મહારાજ પોતાના શરીરનું માંસ કાપીને બીજા પલ્લામાં મૂકવા લાગ્યા. આ જોઈને રાજ્યમાં અને પરિવારમાં હાહાકાર ફેલાઈ ગયો.

રાણીઓ અને રાજકુમારો વગેરે આક્રંદ કરવા લાગ્યાં. મંત્રીઓ, સામંતો અને મિત્રો રાજાને આવું ન કરવા વિનવવા લાગ્યા. મહારાજા મેઘરથજી પોતાના હાથેથી પોતાના શરીરનું માંસ કાપીને ત્રાજવામાં મૂકવા લાગ્યા. પરંતુ કબૂતરનું પલ્લું ઊંચું થયું જ નહિ. તેઓ છરાથી પોતાનું માંસ કાપીને મૂકતાં જતાં અને લોકો રડતાં જતાં હતાં. પરંતુ કબૂતરનું પલ્લું ભારે જ રહ્યું. શરીરના કેટલાય ભાગોનું માંસ કાપી કાપીને મૂકી દીધું. અંતે પોતે આખા ત્રાજવામાં બેસી ગયા.

આ દૃશ્ય જોઈને એક મંત્રી બોલ્યા ''મહારાજ ! આ દગો છે. કોઈ માયાવી શત્રુદેવ ષડયંત્ર રચીને આપનું જીવન ખતમ કરવા ઈચ્છે છે. જો આમ ન હોત તો આટલું બધું માંસ મૂકી દીધા પછી પણ કબૂતરનું પલ્લું ભારે કેવી રીતે રહે ?''

મંત્રીએ આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યાં જ એક દિવ્ય મુગટ-કુંડલ વગેરે આભૂષણધારી દેવ પ્રગટ થયો અને મહારાજાનો જયજયકાર કરતો બોલ્યો, ''જય થાઓ, વિજય થાઓ. શરણાગત રક્ષક મહામાનવ રાજા મેઘરથનો જય થાઓ. આપણી ગુણગાથા તો બીજા દેવલોકમાં ઈશાનેન્દ્ર દ્વારા થઈ રહી હતી. હું પણ તે દેવસભામાં હતો. મને આપની પ્રશંસા સાંભળીને વિશ્વાસ ન આવ્યો, માટે પરીક્ષા કરવા અહીં આવ્યો.

માર્ગમાં આ બે પક્ષીઓને લડતાં જોઈને હું તેઓમાં પ્રવેશ કરીને આપની પાસે આવ્યો અને આપની મહાન અનુકંપા, શરણાગતની સુરક્ષા તથા દૃઢ આત્મબળની પરીક્ષા કરી. મારા આ કાર્યથી આપને કષ્ટ થયું, તેથી હું આપની ક્ષમા માગું છું. મને આપ ક્ષમા આપો.'' આમ માફી માંગી મેઘરથરાજાને પહેલાના જેવા જ સ્વસ્થ બનાવી તે દેવ પાછો ફરી ગયો.

સમય જતાં ગ્રામાનુગ્રામ વિચરણ કરતાં તેમના **પિતા તીર્થંકર ધનરથજી** રાજા મેઘરથના ગામમાં પધાર્યા. તેમની વાણી સાંભળીને વૈરાગ્ય થતાં રાજા મેઘરથે પણ દીક્ષા લીધી. વિશુદ્ધ સંયમ અને ઉગ્ર તપ કરતાં કરતાં તેમણે એક લાખ પૂર્વ વરસ સુધી દીક્ષા પાળી અને તીર્થંકર નામ ગોત્રકર્મ ઉપાર્જી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા.

૩૩ સાગરનું આયુષ્ય ભોગવી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાંથી ચ્યવીને (નીકળીને) મહારાજા વિશ્વસેનની પ્રિય રાણી અચિરાદેવીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયા. તેઓ ગર્ભમાં આવતાં જ રાજ્યમાં મરકીનો રોગ થયો હતો, તે શાંત થઈ ગયો. તેથી તેમનો જન્મ થતાં તેમનું નામ 'શાંતિનાથ' રાખવામાં આવ્યું. મોટા થઈ તેઓ જૈનોના સોળમા તીર્થંકર શ્રી શાંતિનાથ સ્વામી બન્યા.

ધન્ય હો રાજા મેઘરથની અહિંસા ભાવનાને !

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) મેઘરથનાં લગ્ન કોની સાથે થયાં ? (૨) મહારાજા મેઘરથના ખોળામાં કબૂતર આવ્યું પછી શું બન્યું ? (૩) કબૂતરને બચાવવા રાજાએ શું કર્યું ? (૪) મહારાજાની પ્રશંસા ક્યાં થઈ હતી ? (૫) રાજાની અહિંસાભાવનાને ટૂંકમાં વર્ણવો. (૬) મેઘરથ મરીને ક્યાં ગયા ? ભવિષ્યમાં તે આપણા શું બન્યા ?

કથા ૨ : રોહિણેય ચોર

રાજગૃહી નામની એક સુંદર અને વૈભવશાળી નગરી હતી. તે નગરીની પાસે **વૈભારગિરિ** પર્વત હતો. આ પર્વતની ગુફામાં **રોહિણેય ચોર** પોતાની ચોરટોળી સાથે રહેતો હતો. રોહિણેય ચોરીનો ધંધો પોતાના પિતા પાસેથી શીખ્યો હતો. સાથે સાથે બીજી અનેક વિદ્યાઓ શીખવાથી તે બુદ્ધિમાન પણ હતો.

રોહિણેય ચોરે પોતાના ચોર પિતાને તેમના મૃત્યુ વખતે એક વચન આપ્યું હતું કે 'રોહિણેય પોતે મહાવીર પ્રભુની વાણી કદી પણ નહિ સાંભળે.'

પિતાના મૃત્યુ બાદ તે રાજગૃહી નગરીમાં જઈને મોટી મોટી ચોરી કરતો અને લોકોને ખૂબ રંજાડતો. દિવસે દિવસે તેનો ત્રાસ વધવા લાગ્યો. તે એટલો બધો ચાલાક અને ચપળ હતો કે તે રાજાના સિપાહીઓને હાથે પકડાતો ન હતો.

પ્રજાજનોએ શ્રેણિક મહારાજાને ચોરીની ફરિયાદ કરી અને ચોરના ત્રાસમાંથી સહુને શીઘ્ર છોડાવવા વિનંતી કરી. ચોરને બુદ્ધિશાળી અને ચબરાક જાણીને રાજાએ તેને પકડવાનું કામ પોતાના પુત્ર અને રાજ્યના મંત્રી અભયકુમારને આપ્યું. મંત્રીએ નગરના દરવાજા પર સખ્ત પહેરો ગોઠવી દીધો અને કોઈ નવો માણસ દાખલ થાય કે બહાર નીકળે તો તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવા કહી દીધું. સિપાહીઓ અને નગરનો કોટવાળ છૂપી રીતે દરવાજા પર ધ્યાન રાખતા થઈ ગયા.

રોહિણેય ચોરને પણ અભયકુમારે ગોઠવેલી વ્યવસ્થાની જાણકારી તેના માણસો પાસેથી થઈ ગઈ. તેણે અભયકુમારને પણ છેતરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે માટે તે યોગ્ય સમયની રાહ જોતો રહ્યો.

એક વખત, શ્રી મહાવીર પ્રભુ વિહાર કરતા કરતા રાજગૃહી નગરીમાં પધાર્યા અને નગરીની બહારના ઉદ્યાનમાં બિરાજ્યા. પ્રભુ નગરીની બહાર પધાર્યા છે તેવું જાણીને નગરજનો તેમનાં દર્શન કરવાં અને ઉપદેશ સાંભળવાં ઉદ્યાનમાં ભેગાં થયાં. મહાવીર પ્રભુને વંદન કરીને સૌ નગરજનો તેમની પવિત્ર, મીઠી, આનંદકારી વાણી સાંભળવા બેઠા. દેવતાઓએ રચેલા સમવસરણમાં પ્રભુ દેશના આપવા લાગ્યા.

તે જ દિવસે રોહિણેય ચોર પણ પર્વતની ગુફામાંથી નીકળીને રાજગૃહી તરફ જતો હતો. તે નગર બહારના ઉદ્યાન પાસેથી નીકળ્યો. નગરમાં પ્રવેશ કરવાનો તે ટૂંકો માર્ગ હતો. બીજા રસ્તે થઈને જાય તો સમય વધારે લાગી જાય તેમ હતું, તેથી તે આ જ માર્ગ પર ચાલવા લાગ્યો.

મહાવીર પ્રભુની દિવ્ય અને તેજસ્વી વાણી ચાલુ હતી. પોતાના પિતાને આપેલું વચન ભંગ ન થાય તે માટેનો માર્ગ રોહિણેયે વિચાર્યો. તે પોતાના પગરખાં બગલમાં દબાવી, બંને કાનમાં આંગળીઓ ખોસીને, ઉદ્યાનની પાસે જઈને ઝડપથી દોડ્યો. પણ, જેવો તે સમવસરણની પાસેથી નીકળ્યો ત્યારે જ તેના પગમાં કાંટો વાગ્યો.

તેણે વિચાર્યું કે 'જો હમણાં કાંટો કાઢવા પ્રયત્ન કરીશ તો કાનમાં ખોસેલી આંગળીઓ કાઢવી પડશે અને પ્રભુનાં વચનો કાનમાં જશે, તો પિતાને આપેલું વચન તૂટી જશે. એટલે કાંટાવાળા પગે જ તેણે દોડવાનું ચાલું રાખ્યું. પરંતુ કાંટો પગમાં જોરથી વાગ્યો હતો અને પગમાં ખૂબ પીડા થતી હતી, તેથી હવે તેનાથી સહેજ પણ દોડાય તેમ ન હતું. પગમાંથી કાંટો કાઢવા નાછૂટકે તેને કાનમાંથી આંગળી કાઢી નીચે નમવું પડ્યું.

તે વખતે પ્રભુ દેવતાઓના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતા હતા. તેમના મુખમાંથી નીકળતી અમૃત સમાન વાણીનાં વચનો તેના કાન પર પડ્યાં. "(૧) દેવોનો શ્વાસાચ્છ્વાસ સુગંધવાળો હોય છે. (૨) તેમના ડોકની માળાઓ કરમાતી નથી. (૩) તેમની આંખો અપલક જ રહે છે. (૪) તેઓ જમીનથી ચાર આંગળ અધ્ધર જ રહે છે, એટલે કે તેમના પગ જમીનને સ્પર્શતા નથી. આટલા વાક્યો તેના કાનમાં પડ્યાં બાદ રોહિણેય પગનો કાંટો કાઢી નાંખીને, કાનમાં આંગળાં ખોસીને ઝડપથી આગળ દોડી ગયો. મહાવીર પ્રભુનાં વચનો જે તેના કાને પડેલા તેને ભૂલી જવા તેણે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે ભૂલી શક્યો નહિ.

તેના ખરાબ નસીબે તે દિવસે તેને નગરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે કોટવાળે પકડી લીધો અને બાંધીને શ્રેણિક રાજા પાસે લઈ આવ્યો. અભયકુમારને પણ બોલાવવામાં આવ્યા. અભયકુમારે કોટવાળને પૂછ્યું, "ચોર પાસેથી ચોરેલી વસ્તુ હાથ આવી છે ? નક્કર સાબિતી વિના તેને શિક્ષા થઈ શકે નહિ." કોટવાળે કહ્યું, "અમે તો તેને નગરમાં દાખલ થતાં જ શકના આધારે પકડી લીધો છે, તેથી તેની પાસેથી કાંઈ મળ્યું નથી."

રાજા શ્રેણિકે ચોરને પૂછ્યું, "તારું નામ શું છે ? તું કયા ગામમાં રહે છે ?" ચોરે જવાબ આપ્યો, "મારું નામ દૂર્ગચંડ છે, હું શાલિગ્રામમાં રહું છું." રાજાએ આગળ પૂછ્યું, "તું શો ધંધો કરે છે ?" ચોરે કહ્યું, "હું જાતે કણબી છું. ખાસ કામ માટે અહીં આવ્યો છું. મને આવતાં મોડું થયું એટલે કોટવાળે મને પકડ્યો." રાજાએ શાલિગ્રામમાં તપાસ કરાવી પણ ત્યાં ચોરના જ માણસો હોવાથી જેવું ચોરે કહેલું તેવું જ વર્ણન ગામલોકોએ પણ કહ્યું.

અભયકુમાર મંત્રીએ વિચાર્યું કે 'આ ચોર ઘણો જ હોશિયાર છે, એટલે બુદ્ધિથી કામ લેવું જોઈએ. આથી તેમણે ચોરને કહ્યું, "ભાઈ, તું ગભરાઈશ નહિ. થોડા દિવસ તું મારી સાથે જ મારો મહેમાન બનીને રહેજે." એમ કહીને ચોરને તેણે પોતાની સાથે રાખ્યો.

અભયકુમાર મંત્રી હોવા છતાં શ્રાવકનાં વ્રતોનું ચુસ્તપણે પાલન કરતા હતા. તેઓ રોજ સામાયિક પણ કરતાં. પર્વ તિથિએ, પૌષધ આદિ વિશેષ ધર્મ આરાધના કરતા. રોહિણેય પણ તેમની સાથે રહીને તેમનું અનુકરણ કરતો, તેથી તે ચોર છે તેવો કોઈ અણસાર ન મળ્યો.

છેવટે અભયકુમારે એક યુક્તિ કરી. મહેલના એક વિશાળ ખંડમાં તેમણે અનેક પ્રકારના ઝુમ્મર, ચંદરવા અને ધજાઓ બંધાવી. દરવાજે શોભાયમાન તોરણો લટકાવ્યાં. ઓરડામાં અગર, ચંદન આદિ સુગંધિત દ્રવ્યો મુકાવ્યાં. શયનખંડમાં સુંદર રીતે શણગારેલી શય્યા પથરાવી. અત્યંત સ્વરૂપવાન દાસીઓને સુંદર શણગાર સજાવી, તેમણે હાથમાં મૃદંગ અને વાજિંત્રો આપી તે ઓરડામાં ઊભી રખાવી. આ બધું જાણે સાક્ષાત્ દેવલોકને ધરતી પર ઉતાર્યું હોય તેવું લાગતું હતું.

અભયકુમારે રોહિણેયને તે દિવસે વિવિધ પ્રકારની સ્વાદિષ્ટ, રુચિકર અને સુગંધી વાનગીઓ જમાડી. પછી ભોજનમાં નશો કરે તેવી મદિરા (દારૂ) પિવડાવી દીધી. મદિરાપાનથી રોહિણેયને ખૂબ નશો ચડ્યો અને તે ઘસઘસાટ નિદ્રામાં પડી ગયો. તે વખતે તેને મહેલના પેલા શણગારેલા ઓરડામાં શય્યા પર સુવડાવી દીધો.

થોડા વખત પછી ચોરને ભાન આવ્યું અને આશ્ચર્યથી તે ચારે બાજુ જોવા લાગ્યો. જીવનમાં ક્યારેય ન જોયું હોય તેવું દૃશ્ય તેની નજર સામે ખડું હતું. તે વખતે દેવી જેવી લાગતી દાસીઓએ સુંદર હાવભાવ કરીને અને મધુર સ્વરોમાં તેને પૂછ્યું, "હે સ્વામીનાથ ! તમે ખૂબ ભાગ્યશાળી છો, તમારો જન્મ દેવલોકમાં થયો છે. તમે એવાં તે કયાં પુણ્યનાં કામ કર્યાં છે કે જેથી અમારા સ્વામી થયા અને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા છો ?" આવું સાંભળીને ચોર વિચારમાં પડી ગયો કે 'મેં એવાં કોઈ પુણ્ય કર્યાં નથી કે હું દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાઉં !' તે જ સમયે તેને મહાવીર પ્રભુએ દેવતાઓ વિશે કરેલું વર્ણન યાદ આવી ગયું.

દેવોનો શ્વાસોચ્છ્વાસ સુગંધવાળો હોય છે. તેમના ડોકની માળાઓ કરમાતી નથી. તેમની આંખો અપલક જ રહે છે. તેઓ જમીનથી ચાર આંગળ અધ્ધર જ રહે છે એટલે કે તેમના પગ જમીનને સ્પર્શતા નથી.

તેણે દેવી જેવી લાગતી સુંદરીઓનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કર્યું તો ખ્યાલ આવ્યો કે 'આ સ્ત્રીઓ તો જમીન પર પગ મૂકીને ચાલે છે, તેમની આંખો પટપટે છે, તેમના ડોકની માળાઓનાં અમુક ફૂલો મૂરઝાયેલાં છે.' આ જોતાં તેને સમજાઈ ગયું કે 'આ ચાલાક અભયકુમારની તેને ફસાવવા માટેની ચાલ છે, તેથી જ તેમણે આ ખોટું નાટક ઊભું કર્યું છે. હવે મારે પણ નાટક સામે નાટક કરવું પડશે.'

તે દેવીઓને કહેવા લાગ્યો, "દેવીઓ ! મેં મનુષ્યના ભવમાં દાન, ધર્મ, પુણ્ય, નિયમ, વ્રતોનું પાલન કરીને અને સાત મોટાં વ્યસનો રહિત જીવન જીવીને પુષ્કળ પુણ્ય કમાણી કરી છે, તેથી જ તમારા સ્વામી તરીકે હું ઉત્પન્ન થયો છું." દેવીઓએ સામે પ્રશ્ન કર્યો, "હે નાથ ! તમારી પુણ્યકરણી તો અમે સાંભળી, પણ તમે કાંઈ, પાપ પણ કર્યાં હશે, તે પણ અમને તમે સંભળાવો..." ચોરે કહ્યું, "મે મનુષ્ય ભવમાં કેવળ ધર્મ જ કર્યો છે, પરંતુ પાપ તો એકપણ કર્યું નથી."

રોહિણેય ચોર અને દાસીઓ વચ્ચેની આ વાતો અભયકુમાર ગુપ્ત રીતે સાંભળતા હતા. તેમણે જાણ્યું કે આ ચોર ખૂબ બુદ્ધિમાન છે, તેના જેવા બુદ્ધિમાન તો કો'ક જ હોય. શ્રેણિક રાજાને બધી ઘટનાની જાણ કરી અભયકુમારે ચોરને છોડી મૂક્યો.

છૂટીને ઘરે પાછા ફરતી વખતે રોહિણેય ચિંતને ચડ્યો : 'આજે તો જીવન અને મોતની વાત બની ગઈ. મહાવીર પ્રભુની થોડીક જ વાણી મારા કાને પડી તો આજે તેના સહારે અભયકુમાર જેવા બુદ્ધિનિધાન મહામંત્રીના હાથમાંથી આબાદ બચી ગયો. એટલે તે વાણી મારા માટે મહાન ઉપકારક બની ગઈ. જો મહાવીર પ્રભુનાં આટલાં વચનોથી હું એક ભવમાં બચી જાઉં તો તેમની અમૃતતુલ્ય વાણીને વધારે સાંભળું તો કેટલો ફાયદો થાય ? હું હવે પાપનો ધંધો છોડીને તેમને શરણે જાઉં અને દુઃખોમાંથી બચવાનો માર્ગ જાણી લઉં.'

આવું ચિંતન કરતો કરતો તે ચોર મહાવીર પ્રભુ પાસે પહોંચ્યો. પ્રભુનાં ચરણોમાં ભાવપૂર્વક વંદન કરીને તે બોલ્યો, "હે પ્રભુ ! આપની અમૃતવાણીના થોડાક શબ્દોએ મારી આ જિંદગી બચાવી છે, તેથી હવે તે જિંદગી આપને સમર્પિત કરવાની ભાવના રાખું છું. કૃપા કરીને મને સુખી થવાનો માર્ગ બતાવો."

મહાવીર પ્રભુએ તેને ધર્મનો માર્ગ બતાવ્યો. શ્રાવકધર્મ અને સાધુધર્મનું પાલન કરવાનું સમજાવ્યું અને તેમાંય શ્રેષ્ઠ એવા સાધુધર્મના પાલનથી આ ભવ અને ભવોભવનાં સર્વ દુઃખ દૂર થઈ જાય છે તે બતાવ્યું. રોહિણેય ચોરે ભગવાન

પાસે દીક્ષા લેવાની ભાવના પ્રગટ કરી અને કહ્યું, "હે પ્રભુ ! હું શ્રેણિક રાજાને મળીને પાછો આવીને આપની પાસે દીક્ષા લઈશ."

રોહિણેય ચોર રાજા શ્રેણિક પાસે આવ્યો અને પોતાના જીવનમાં આવેલા પરિવર્તનની રાજાને જાણ કરી. પોતે નગરમાંથી ચોરેલું ધન જ્યાં જ્યાં રાખેલ ત્યાંથી અપાવી દીધું. રાજા, અભયકુમાર અને પ્રજાજનો તેના પરિવર્તનથી ખૂબ જ આનંદિત થયા. રોહિણેયે પોતાના કુટુંબીજનોને તથા પોતાના સાથીઓને પણ સદ્‌બોધ આપ્યો. તે સહુની રજા લઈ મહાવીર પ્રભુ પાસે આવીને તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

સાધુ જીવનમાં ઊંચું ચારિત્ર પાળીને, જીવનના અંતિમ સમયે સંથારો કરીને મૃત્યુ પામીને રોહિણેય દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા.

મહાવીર પ્રભુને માર્ગે ચાલનાર અને જીવનને અજવાળનાર એ રોહિણેયને ધન્ય હો !

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) રોહિણેય ચોરે મહાવીર પ્રભુની શું દેશના સાંભળી ? (૨) રોહિણેયને ફસાવવા અભયકુમારે મહેલના ઓરડામાં શું કરાવ્યું ? (૩) રોહિણેય ચોરે અભયકુમારના નાટકની સામે કેવું નાટક કર્યું ? (૪) નિર્દોષ છૂટી જવા પર રોહિણેયે શું વિચારો કર્યા ? (૫) દીક્ષાનો નિર્ણય લીધા બાદ રોહિણેયે શું કર્યું ? (૬) અભયકુમારની ચાલાકીની જાણ રોહિણેયને કઈ રીતે થઈ ? (૭) પિતાને આપેલા વચનને પાળવા માટે રોહિણેયે શું કર્યું ? (૮) રોહિણેયને રાજાએ તેનું નામ અને ગામ પૂછ્યું તો તેણે શું જવાબ આપ્યો ? (૯) આ વાર્તા પરથી તમને શું બોધપાઠ મળ્યો ?

કથા ૩ : શાલિભદ્ર

રાજગૃહ નગરની પાસે **શાલિગ્રામમાં 'ધન્યા'** નામની સ્ત્રી રહેતી હતી. તેનો **'સંગમ'** નામે એક પુત્ર હતો. તે બંને સિવાય તેમના પરિવારમાં કોઈ ન હતું. ધન્યા લોકોનાં કામ કરતી અને સંગમ ગાયોને ચરાવવાનું કામ કરતો હતો.

ગામમાં એકવાર મોટો પર્વનો દિવસ હોવાથી ઘણા લોકોના ઘરે ખીર બનાવવામાં આવી હતી. લોકોને ખીર ખાતાં જોઈને સંગમને પણ ખીર ખાવાનું મન થયું. સંગમે ઘરે આવીને માતાને ખીર બનાવવા કહ્યું. પરંતુ તેની માતા ખૂબ ગરીબ હોવાથી ખીર બનાવી શકે તેમ નહોતી. સંગમે ખીર ખાવા માટે જીદ કરી, તેથી તેની માતા પોતાની ગરીબીનો વિચાર કરતાં કરતાં જોરથી રોવા માંડી.

આજુબાજુના લોકોએ તેને રડવાનું કારણ પૂછતાં માતાએ કહ્યું, "મારો દીકરો ખીર ખાવા માંગે છે, પણ હું બહુ દુર્ભાગી છું. જ્યાં સૂકો રોટલો ખાવા નથી મળતો ત્યાં ખીર તો હું ક્યાંથી બનાવી શકું ?" પડોશમાં રહેવાવાળી

સ્ત્રીઓને તેના પ્રત્યે કરુણા ઉત્પન્ન થઈ, તેથી તેમણે ભેગા થઈને ધન્યા માતાને ખીર બનાવવાનો સામાન આપ્યો. ધન્યાએ રાજી થઈને સંગમ માટે ખીર બનાવી અને એક થાળીમાં ગરમ ખીર ખાવા આપી પોતાના કામે લાગી ગઈ.

તે જ સમયે એક મહાન તપસ્વી જૈન સાધુ માસક્ષમણના પારણે (૩૦ ઉપવાસ) ધન્યાની ઝૂંપડી જોઈ અને ત્યાં ગોચરી લેવા પધાર્યા. સંગમ થાળીની ખીર ઠંડી થવાની રાહ જોતો બેઠો હતો. સંગમે તપસ્વી સંતને જોયા અને તેના હૃદયમાં શુભ ભાવો ઉત્પન્ન થયા, તે ખૂબ આનંદિત, હર્ષિત થયો. તેણે વિચાર્યું 'ધન્ય ભાગ્ય મારા ! મારા ઘરે તપસ્વી જૈન સંત પધાર્યા. સંત તો કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. મારા ઘરે આજે સોનાનો સૂરજ ઊગ્યો. સારું થયું કે આ સંત અત્યારે જ મારા ઘરે પધાર્યા. કારણ કે અત્યારે મારી પાસે વહોરાવવા માટે ખીર પણ છે.' આ પ્રકારે વિચાર કરીને સંગમે શુદ્ધ હૃદયના ભાવથી ખીર સંતને વહોરાવી દીધી અને પોતાને ભાગ્યશાળી માનવા લાગ્યો.

તપસ્વી સંત પાછા ગયા પછી થોડીવારે તેની માતા પોતાનું કામ પતાવીને બહારથી આવી. તેણે જોયું કે સંગમ બધી ખીર ખાઈ ગયો છે. માટે તપેલીમાંથી બચેલી બીજી થોડી ખીર તેને ખાવા આપી. સંગમે ખૂબ જ આનંદ સાથે ખીર ખાધી, પરંતુ તેને ખીરનું અજીર્ણ (પાચન ન થવું) થતાં તેના શરીરમાં ઉગ્ર રોગ ઉત્પન્ન થયો. સંગમનાં મનમાં તો તપસ્વી સંતને ખીર વહોરાવવાનો આનંદ આનંદ હતો. તે જ વિચારોમાં તેનું આયુ પૂર્ણ થઈ ગયું.

તે સંગમનો જીવ રાજગૃહ નગરમાં ગોભદ્ર શેઠની ભદ્રા નામની પત્નીનાં ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થયો. ગર્ભના પ્રભાવથી માતાએ સ્વપ્નમાં પાકેલી શાલિનું ક્ષેત્ર જોયું, તેમજ માતાને દાન કરવાની ઈચ્છા પણ ઉત્પન્ન થઈ. માતાએ શાલિનું સ્વપ્ન જોયેલું, તેથી પોતાને ઉત્પન્ન થયેલ બાળકનું નામ 'શાલિભદ્ર' રાખ્યું.

શાલિભદ્રને વિદ્યા-અભ્યાસ કરાવીને યુવાન થતા યોગ્ય સમયે બત્રીસ સુંદર, સુશીલ કન્યાઓ સાથે તેના લગ્ન કર્યાં. સુંદર પત્નીઓ પ્રાપ્ત થતાં શાલિભદ્ર રંગરાગમાં અને સંસારના રંગમાં રંગાઈ ગયો.

તેમના પિતાશ્રી ગોભદ્ર શેઠે ભગવાન મહાવીર સ્વામીનો ઉપદેશ સાંભળીને દીક્ષા લીધી. તેઓ તપ, સંયમનું પાલન કરીને કાળધર્મ પામીને મોટા દેવ થયા. ગોભદ્ર શેઠનો વેપાર-ધંધો માતા ભદ્રા સંભાળવા લાગી. દેવ બનેલ ગોભદ્ર પોતાના પુત્ર શાલિભદ્ર પ્રત્યે વાત્સલ્યભાવી હોવાથી રોજ દિવ્ય વસ્ત્ર, અલંકાર વગેરે દેવલોકથી મોકલવા લાગ્યા.

એકવાર રાજગૃહ નગરમાં દૂર દેશમાંથી એક વેપારી રાજા શ્રેણિકને રત્નકંબલ વેચવા આવ્યો. રત્નકંબલો ખૂબ મોંઘા હોવાથી રાજાએ તે ખરીદી નહિ. આથી વેપારી નિરાશ થઈને નગરના અન્ય શ્રીમંત શેઠ-શ્રેષ્ઠિને ત્યાં ફરતો ફરતો ભદ્રા માતા પાસે પહોંચ્યો. ભદ્રા માતાએ મોંમાંગ્યું ધન આપી તે રત્નકંબલો ખરીદી

લીધી. ભદ્રા માતાએ તે રત્નકંબલો ઓછી હોવાથી શાલિભદ્રની ૩૨ પત્નીઓને અડધા ટુકડા કરીને પગલૂછણિયા તરીકે વાપરવા આપી દીધી. શ્રેણિક રાજાને આ વાતની તેના સેવકો દ્વારા ખબર પડી. તેમને વિચાર થયો કે 'અહો ! હું રાજા જે એક રત્નકંબલ ન ખરીદી શક્યો તે એક વેપારીની પત્નીએ બધી કંબલો ખરીદી લીધી, તો તેઓ કેટલા ધનવાન અને પુણ્યવાન હશે.' તેમણે પોતાના એક સેવકને શાલિભદ્રને રાજદરબારમાં બોલાવવા મોકલ્યા ત્યારે ભદ્રા માતા પોતે રાજદરબારમાં આવ્યાં અને રાજાને કહ્યું કે "શાલિભદ્ર તો ઘરની બહાર ક્યારેય નીકળ્યા જ નથી, તો આપ જ અમારે ઘેર પધારી દર્શન દેવાની કૃપા કરો."

રાજા શ્રેણિકે માતા ભદ્રાનું આમંત્રણ સ્વીકારી લીધું અને સ્વયં શાલિભદ્રને ઘેર મળવા ગયા. ભદ્રા માતા શાલિભદ્રને બોલાવવા તેમના ખંડમાં ગયા અને કહ્યું, "બેટા ! શ્રેણિક મહારાજા પધાર્યા છે, તમે નીચે આવો." ત્યારે શાલિભદ્રએ માતાને કહ્યું, "વેપાર તો આપ જુઓ છો માટે જે વસ્તુ હોય તે મૂલ્ય ચૂકવીને ભંડારમાં મુકાવી દો." ભદ્રામાતાએ હસતાં હસતાં કહ્યું, "બેટા ! શ્રેણિક તો આપણા સ્વામી છે, નાથ છે, ખરીદ-વેચાણ કરવાની વસ્તુ નથી, આપણે તેની પ્રજા છીએ, તે આપણી રક્ષા કરે છે, તેમને આદર દેવો તે આપણું કર્તવ્ય છે." માતાની આ વાત સાંભળીને શાલિભદ્ર વિચારમાં પડી ગયા કે 'મારા માથે પણ સ્વામી છે ? મારા માથે નાથ છે ? હું સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર અને સુરક્ષિત નથી ?' આમ વિચારતાં તે રાજા પાસે આવ્યો. તેમણે પ્રણામ કર્યા. પરંતુ હવે તેમનું મન સંસારથી વિરક્ત, ઉદાસ થઈ ગયું હતું. હવે તેઓ પણ પિતાના રસ્તે ચાલીને સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છતા હતા.

સદ્ભાગ્યે એક દિવસ તે નગરમાં ચાર જ્ઞાનના ધારક આચાર્ય ધર્મઘોષ મુનિ પધાર્યા. તેમની વૈરાગ્ય વાણી સાંભળીને શાલિભદ્ર આનંદિત થઈ ગયા. તેમનો વૈરાગ્ય કૂદકા મારવા લાગ્યો.

ઘરે આવીને તેમણે માતાને કહ્યું, "માતા ! આજે મેં નિર્ગ્રંથ ગુરુ પાસે ધર્મ ઉપદેશ સાંભળ્યો છે, ધર્મ સંસારનાં સર્વ દુઃખોથી મુક્ત કરાવનાર છે, મને તે ધર્મ પ્રત્યે રુચિ અને શ્રદ્ધા થઈ છે, તેથી હું પણ મારા પિતાના પંથે ચાલીને દીક્ષા લેવા માંગું છું."

માતા ભદ્રાએ તેને સંયમનાં કષ્ટોનું વર્ણન કરતાં કહ્યું, "બેટા ! તારો વિચાર તો ઉત્તમ છે. તારો ઉછેર તો ખૂબ ભોગ-વિલાસ અને પુણ્યમાં થયો છે, તો તું સંયમનાં કષ્ટોને સહન નહિ કરી શકે ! લોખંડના ચણા ચાવવા, તલવારની ધાર પર ચાલવું, મહાસાગરને હાથેથી તરીને પાર કરવો જેમ કઠણ છે, તેવો સંયમ પાળવો પણ કઠણ છે. તારાથી સંયમની વિશુદ્ધ સાધના કેવી રીતે થશે?"

શાલિભદ્રે શાંત ચિત્તે કહ્યું, "માતા ! જેણે સાધના અને સંયમનો દૃઢ નિર્ણય કરી લીધો છે, તેણે દુ:ખો અને પરિષહોને આમંત્રણ આપી દીધું છે. કાયર હોય છે તે જ દુ:ખથી ડરે છે. હું સર્વ કષ્ટો અને પરિષહોને સહન કરીશ. માટે આપ આજ્ઞા આપો." માતાએ કહ્યું, "બેટા ! તું દીક્ષા લેવા ઈચ્છે છે તો પહેલાં થોડોકત્યાગી બન. પછી સર્વત્યાગી બનજે !" માતાની વાત સ્વીકારી શાલિભદ્ર રોજ એક એક પત્નીનો ત્યાગ કરવા લાગ્યા.

આ સમાચાર શાલિભદ્રની બહેનસુભદ્રાને મળતાં તે અત્યંત દુ:ખી થઈ ગઈ અને પતિ ધન્નાને સ્નાન કરાવતાં આંસુની ધાર વહેવા લાગી. કારણ જાણતાં ધન્નાએ કહ્યું, "ત્યાગ કરવો હોય તો સિંહની જેમ એકસાથે છોડવું જોઈએ. આ તો કાયરતા કહેવાય."

પતિનો વ્યંગ સાંભળી અને પત્ની બોલી, "જો ત્યાગી બનવું સરળ છે તો તમે જ કેમ સર્વસ્વ ત્યાગી દીક્ષા નથી લેતા ?" બસ, ધન્નાજી તરત જ ઊઠ્યા અને કહ્યું, "મેં અત્યારે જ તમને બધાંને ત્યાગી દીધાં. હું દીક્ષા લેવા જાઉં છું." પતિને જતાં જોઈ પત્નીઓ પણ દીક્ષા લેવા તૈયાર થઈ ગઈ અને બધાએ એકસાથે ભગવાન પાસે આવી દીક્ષા લીધી. જ્યારે શાલિભદ્રને આ સમાચાર મળ્યા તો તેઓ પણ તુરંત દીક્ષા લેવા તૈયાર થઈ ગયા.

અંતે સુંદર સંયમ પાલન કરી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તેઓ બંને સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી પાછો મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત કરી, દીક્ષા લઈ, સાધના કરી મોક્ષ જશે.

ધન્ય હો ધન્ના અને શાલિભદ્રના ત્યાગી તપોમય જીવનને !

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) સંગમ કોણ હતો ? (૨) સંતને જોઈ સંગમે શું વિચાર્યું ? (૩) સંગમ મરીને શું બન્યો ? (૪) 'શાલિભદ્ર' નામ શાથી પડ્યું ? (૫) રત્નકંબલ કોણે કેટલા ખરીદ્યા ? કોણે ન ખરીદ્યા ? (૬) શ્રેણિકનું નામ સાંભળી શાલિભદ્રે શું વિચાર્યું ? (૭) ધન્નાજી કેમ દીક્ષા લેવા નીકળ્યા ? (૮) તેઓ બંને મૃત્યુ પામીને ક્યાં ગયા ?

કથા ૪ : ધર્મરુચિ અણગાર

ચંપા નામની એક સુંદર નગરી હતી. તે નગરીમાં ત્રણ બ્રાહ્મણ ભાઈઓ રહેતા હતા. તેમના નામ હતા **સોમ, સોમદત્ત અને સોમભૂતિ.** તેઓ ખૂબ પૈસાદાર, ચાર વેદના જાણનારા તથા અન્ય કર્મોમાં પણ કુશળ હતા, તે ત્રણ ભાઈઓની પત્નીઓનાં નામ અનુક્રમથી **નાગશ્રી, ભૂતશ્રી અને યશશ્રી** હતાં. તે ત્રણે ખૂબ આનંદ અને સંપથી રહેતી હતી.

એક દિવસ ત્રણે ભાઈઓએ નક્કી કર્યું કે 'ત્રણે ભાઈઓના ઘરે વારાફરતી ભોજન બનાવીને બધાંએ સાથે બેસીને જમવું.' એકવાર નાગશ્રીનો જમાડવાનો વારો હતો. તેણે ઘણાં બધાં પ્રકારનાં પકવાનો બનાવ્યાં. 'બધાં ભાઈઓની પત્નીઓ કરતાં પોતાની રસોઈ સારી છે' તેવું બતાવવાની તેને ઘણી હોંશ હતી.

તેણે રસોઈમાં ઋતુને અનુરૂપ એવું તુંબડીનું શાક બનાવ્યું હતું. રસોઈ બનાવવાની ઉતાવળમાં તે તુંબડું ચાખવાનું ભૂલી ગઈ હતી. શાક તૈયાર થઈ ગયા પછી તેણે તે શાકનું એક ટીપું હાથમાં લઈને ચાખ્યું તો કડવું, ન ખાવા જેવું અને ઝેર જેવું લાગ્યું.

'હવે શું કરવું ? હમણાં જ બધા આવશે અને શાક જોશે તો મારી મશ્કરી કરશે. મારે આ શાકનો નિકાલ કરી અને બીજું શાક બનાવી લેવું જોઈએ.' આવો વિચાર કરીને તે પોતાના કામમાં વ્યસ્ત થઈ ગઈ.

ધર્મઘોષ નામે આચાર્ય તે ચંપા નગરીમા તેમનાં શિષ્ય સમુદાય સાથે પધાર્યા હતા. તેમના ધર્મરુચિ નામના એક ઉગ્ર તપસ્વી શિષ્ય હતા. તેઓ માસક્ષમણના પારણે માસક્ષમણની અતિ કઠોર તપશ્ચર્યા કરતા હતા.

આજે ધર્મરુચિના માસક્ષમણ તપમાં પારણાનો દિવસ હતો. તેથી તેઓ પોતાના ગુરુની આજ્ઞા મેળવીને ચંપા નગરીમાં ગૌચરી લેવા માટે એક ઘરેથી બીજા ઘરે ફરતા ફરતા નાગશ્રી બ્રાહ્મણીને ઘરે પહોંચી ગયા. ધર્મરુચિ અણગારને પોતાના આંગણે આવેલા જોઈને નાગશ્રીને છૂપા આનંદની લાગણી થઈ. પોતાની ભૂલ છુપાવવા તેણે 'આ મુનિનું શું થશે ?' તેવું વિચાર્યા વિના, તુંબડીનું બધું શાક તે મુનિના પાત્રામાં વહોરાવી દીધું. 'આટલો આહાર મને પૂરતો છે' તેવું વિચારીને ધર્મરુચિ અણગાર પોતાના સ્થાને પાછા આવી ગયા.

ધર્મરુચિએ વહોરીને લાવેલ શાક ગુરુદેવ ધર્મઘોષ મુનિને બતાવ્યું. ગુરુએ શાકની ગંધ પરથી અને એક ટીપું ચાખીને તે શાક કડવું, ઝેરી અને ન ખાવા જેવું જાણી ધર્મરુચિ અણગારને આજ્ઞા કરતાં કહ્યું, "જો તમે આ શાક ખાશો તો જરૂરથી મૃત્યુ પામશો. માટે હે મુનિરાજ ! તમે આ શાકને અચેત ભૂમિ પર જતનાપૂર્વક (જોઈને) પરઠી દો અને બીજો નિર્દોષ આહાર લાવીને વાપરો."

ગુરુ આજ્ઞા થતાં જ ધર્મરુચિ અણગારે દૂર જઈને નિર્દોષ ભૂમિ જોઈને એક ટીપું શાક જમીન પર મૂક્યું. શાક ભારે ગંધાતું હોવાથી તરત જ ત્યાં હજારો કીડીઓ ઉભરાવા લાગી. તે કીડીઓએ જેવું તે શાક ખાધું કે તરત જ ઘણી બધી કીડી મરણને શરણ થઈ ગઈ. ધર્મરુચિ અણગાર આ દૃશ્ય જોઈને કંપી ઊઠ્યા. તેમણે વિચાર્યું, 'જો શાકના એક ટીપામાં હજારો કીડી મરી ગઈ, તો હું બધું શાક પરઠી દઉં તો ઘણી જ હિંસા થશે. ઘોર હિંસાનું કેટલું મોટું પાપ મારા શિરે આવે !' જૈન મુનિઓ તો દયાળુ હોય છે, બીજાના દોષ તરફ દૃષ્ટિ પણ નાંખતા નથી અને અહિંસાના પાલન માટે પ્રાણ દેતાં પણ અચકાતાં નથી. તેવી જ રીતે ધર્મરુચિ અણગારે પણ નાગશ્રીનો મનથી પણ વાંક કાઢ્યો નહિ અને વિચાર

કર્યો કે 'જ્યાં એક પણ કીડીનું મૃત્યુ ન થાય તેવું નિરવદ્ય સ્થાન તો મારું પેટ જ છે. માટે આ બધું શાક હું ખાઈ જાઉં કે જેથી આવા અનેક જીવો બચી જાય.' આવું વિચારીને તેઓ બધું શાક ખાઈ ગયા.

કડવા અને ઝેરી શાકના પ્રભાવે તેમના શરીરમાં વેદના ઉત્પન્ન થઈ. તે વેદના કર્કશ અને ન સહેવાય તેવી હતી, છતાં તેઓ સમભાવે સહન કરતા રહ્યા. તેઓએ જીવન પર્યંતનાં પાપોની આલોચના, પ્રતિક્રમણ કરી અને સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ (મૃત્યુ) પામ્યા ધર્મરુચિનો આત્મા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થયો.

ધર્મરુચિને આવતાં મોડું થતાં તેમના ગુરુએ પોતાના શિષ્યોને તેમની શોધ કરવા મોકલ્યાં. તપાસ કરતા કરતા શિષ્યોને ધર્મરુચિ કાળધર્મ પ્રાપ્ત થયાની જાણ થઈ. તેઓએ આ સમાચાર પોતાના ગુરુને આપ્યા. ગુરુએ પોતાના જ્ઞાનના બળે આ કૃત્ય નાગશ્રીનું છે તેવું જાણ્યું.

લોકોને આ વાતની ધીમે ધીમે ખબર પડી ગઈ અને લોકો તેને ધિક્કારવા લાગ્યા. પોતાની ભૂલ છુપાવવા જતાં તેની આબરુના કાંકરા થયા. ત્રણે ભાઈઓએ ભેગા થઈને તેને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂકી. તે ભીખ માંગીને ગુજરાન ચલાવવા લાગી. તેના શરીરમાં ૧૬ રોગો ઉત્પન્ન થયા, તેથી તે ખૂબ પીડા પામવા લાગી. જીવનના અંત સમય સુધી પીડિત થઈને તે છઠ્ઠી નરકમાં ઉત્પન્ન થઈ.

જે જીવ બીજાનું બૂરું ઇચ્છે છે, તેનું પોતાનું જ બૂરું થાય છે. જે જીવ બીજાનું ભલું ઇચ્છે છે, તેનું પોતાનું પણ ભલું થાય છે.

ધર્મરુચિ અણગારનો આત્મા સર્વાર્થસિદ્ધ દેવલોકથી ચ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જઈને સર્વ કર્મ ખપાવી સિદ્ધ (મોક્ષ) થઈ ગયો.

ધન્ય છે એવા ઉત્તમ જૈન મુનિઓને કે જેમણે અનેક જીવોની રક્ષા માટે પોતાના પ્રાણ અર્પણ કરી મોક્ષ સુખને પામી ગયા !

(ધર્મરુચિ અણગારનો અધિકાર જ્ઞાતાધર્મકથા સૂત્રમાં આવે છે.)

❖ અપેક્ષિત પ્રશ્નો ❖

(૧) નાગશ્રીએ કયું ખરાબ કામ કર્યું ? (૨) ધર્મરુચિ અણગાર કયા કારણોસર જૈન ધર્મના ઈતિહાસમાં અમર થઈ ગયા ? (૩) ધર્મરુચિ અણગારનો અધિકાર કયા સૂત્રમાં આવે છે ? (૪) ધર્મરુચિ અણગારના ગુરુનું નામ શું હતું ? (૫) નાગશ્રી મરીને ક્યાં ગઈ ? (૬) ધર્મરુચિ અણગારે શું વિચાર કર્યો ? (૭) નાગશ્રીએ શા માટે ધર્મરુચિને બધું શાક વહોરાવી દીધું ? (૮) શાક પરઠી આવવાનું કોણે કોને કહ્યું ? (૯) ચંપા નગરીમાં કેટલા બ્રાહ્મણ ભાઈઓ રહેતા હતા ? તેમનાં તથા તેમની પત્નીનાં શું નામ હતાં ? (૧૦) ધર્મરુચિનો આત્મા હાલ ક્યાં છે ?

કાવ્ય વિભાગ

૧. રત્નાકર પચ્ચીસી (૧૩ થી ૨૫ કડી)

આવેલ દૃષ્ટિ માર્ગમાં મૂકી મહાવીર ! આપને
મેં મૂઢધીએ હૃદયમાં ધ્યાયા મદનના ચાપને,
નેત્ર બાણો ને પયોધર નાભિ ને સુંદર કટિ
શણગાર સુંદરીઓ તણાં છટકેલ થઈ જોયા અતિ... ૧૩

મૃગનયણી સમ નારી તણા મુખચંદ્ર નિરખવાવતી
મુજ મન વિશે જે રંગ લાગ્યો અલ્પ પણ ગૂઢો અતિ,
તે શ્રુતરૂપ સમુદ્રમાં ધોયાં છતાં જાતો નથી
તેનું કહો કારણ તમે બચું કેમ હું આ પાપથી... ૧૪

સુંદર નથી આ શરીર કે સમુદાય ગુણ તણો નથી
ઉત્તમ વિલાસ કળા તણો દેદીપ્યમાન પ્રભા નથી,
પ્રભુતા નથી તો પણ પ્રભુ અભિમાનથી અક્કડ ફરું
ચોપાટ ચાર ગતિ તણી સંસારમાં ખેલ્યા કરું... ૧૫

આયુષ્ય ઘટતું જાય તો પણ પાપ બુદ્ધિ નવ ઘટે
આશા જીવનની જાય પણ વિષયાભિલાષા નવ મટે,
ઔષધ વિશે કરું યત્ન તો પણ ધર્મને હું નવ ગણું
બની મોહમાં મસ્તાન હું પાયા વિનાના ઘર ચણું... ૧૬

આત્મા નથી પરભવ નથી વળી પુણ્ય પાપ કશું નથી
મિથ્યાત્વીની કટુ વાણી મેં ધરી કાન પીધી સ્વાદથી,
રવિ સમ હતા જ્ઞાને કરી પ્રભુ આપશ્રી તો પણ અરે !
દીવો લઈ કૂવે પડ્યો ધિક્કાર છે મુજને ખરે !... ૧૭

મેં ચિત્તથી નહિ દેવની કે પાત્રની પૂજા ચહી
ને શ્રાવકો કે સાધુઓનો ધર્મ પણ પાળ્યો નહિ,
પામ્યો પ્રભુ નરભવ છતાં રણમાં રળ્યા જેવું થયું
ધોબી તણાં કૂત્તા સમું મમ જીવન સહુ એળે ગયું... ૧૮

હું કામધેનુ કલ્પતરુ ચિંતામણિના પ્યારમાં
ખોટાં છતાં ઝંખ્યો ઘણું બની લુબ્ધ આ સંસારમાં,
જે પ્રગટ સુખ દેનાર તારો ધર્મ પણ સેવ્યો નહિ
મુજ મૂર્ખ ભાવોને નિહાળી નાથ કર કરુણા કંઈ... ૧૯

મેં ભોગ સારા ચિંતવ્યા પણ રોગ સમ ચિંતવ્યા નહિ
આગમન ઈચ્છ્યું ધન તણું પણ મૃત્યુ ને પ્રીછ્યું નહિ,
નહિ ચિંતવ્યું મેં નર્ક કારાગ્રહ સમી છે નારીઓ
મધુબિંદુની આશા મહીં ભય માત્ર હું ભૂલી ગયો... ૨૦

હું શુદ્ધ આચારો વડે સાધુ હૃદયમાં નવ રહ્યો
કરી કામ પર ઉપકારના યશ પણ ઉપાર્જન નવ કર્યો,
વળી તીર્થના ઉદ્ધાર આદિ કોઈ કાર્યો નવ કર્યાં
ફોગટ અરે ! આ લક્ષ ચોરાશી તણાં ફેરા ફર્યા... ૨૧

ગુરુ વાણીમાં વૈરાગ્ય કેરો રંગ લાગ્યો નહિ અને
દુર્જન તણાં વાક્યો મહીં શાંતિ મળે ક્યાંથી મને ?
તરું કેમ હું સંસાર આ અધ્યાત્મ તો છે નહિ જરી
તૂટેલ તળિયાનો ઘડો જળથી ભરાયે કેમ કરી ?... ૨૨

મેં પરભવે નથી પુણ્ય કીધું ને નથી કરતો હજી
તો આવતા ભવમાં કહો ક્યાંથી થશે હે નાથજી ?
ભૂત ભાવિને સાંપ્રત ત્રણે ભવ નાથ હું હારી ગયો
સ્વામી ત્રિશંકુ જેમ હું આકાશમાં લટકી રહ્યો... ૨૩

અથવા નકામું આપ પાસે નાથ શું બકવું ઘણું ?
હે દેવતાના પૂજ્ય ! આ ચરિત્ર મુજ પોતાતણું,
જાણો સ્વરૂપ ત્રણ લોકનું ત્યાં મારું તો શું માત્ર આ ?
જ્યાં ક્રોડનો હિસાબ નહિ ત્યાં પાઈની તો વાત ક્યાં ?... ૨૪

(શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ)

તારાથી ન સમર્થ અન્ય દિનનો ઉદ્ધારનારો પ્રભુ
મારાથી નહિ અન્ય પાત્ર જગમાં જોતાં જડે હે વિભુ !
મુક્તિ મંગલ સ્થાન તો ય મુજને ઈચ્છા ન લક્ષ્મી તણી,
આપો સમ્યગ્‌રત્ન શ્યામ જીવને તો તૃપ્તિ થાયે ઘણી.... ૨૫

સાધુ વંદના (કડી ૧ થી ૧૫)

નમું અનંત ચોવીસી, ઋષભાદિક મહાવીર
જેણે આર્યક્ષેત્રમાં ઘાલી ધર્મની શીર...૧

મહા અતુલ્ય બળી નર, શૂર વીર ને ધીર
તીર્થ પ્રવર્તાવી, પહોંચ્યા ભવ જળ તીર...૨

સીમંધર પ્રમુખ, જઘન્ય તીર્થંકર વીસ
છે અઢી દ્વીપમાં, જયવંતા જગદીશ...૩

એકસોને સિત્તેર, ઉત્કૃષ્ટ પદે જગીશ
ધન્ય મોટા પ્રભુજી, તેમને નમાવું શીશ...૪

કેવળી દોય ક્રોડી, ઉત્કૃષ્ટા નવ ક્રોડ
મુનિ દોય સહસ્ત્ર ક્રોડી, ઉત્કૃષ્ટા નવ સહસ્ત્ર ક્રોડ...૫

વિચરે વિદેહે, મોટા તપસ્વી ઘોર
ભાવે કરી વંદું, ટાળે ભવની ખોડ...૬

ચોવીસે જિનના, સઘળા એ ગણધર
ચૌદસો ને બાવન, તે પ્રણમું સુખકાર...૭

જિન શાસન નાયક, ધન્ય શ્રી વીર જિણંદ
ગૌતમાદિક ગણધરે, વર્તાવ્યો આનંદ...૮

શ્રી ઋષભ દેવના, ભરતાદિક સો પુત્ર
વૈરાગ્ય મન આણી, સંયમ લિયો અદ્‌ભુત...૯

કેવળ ઉપાર્જ્યું, કરી કરણી કરતૂત
જિનમત દીપાવી, સઘળા મોક્ષ પહુંત...૧૦

શ્રી ભરતેશ્વરના, હુઆ પટોધર આઠ
આદિત્ય જશાદિક, પહોંચ્યા શિવપુર વાટ...૧૧

શ્રી જિન અંતરના, હુઆ પાટ અસંખ્ય
મુનિ મુક્તે પહોંચ્યા, ટાળી કર્મના વંક...૧૨

ધન્ય 'કપિલ' મુનિવર, નમું 'નમિ' અણગાર
જેણે તત્ક્ષણ ત્યાગ્યો, સહસ્ત્ર રમણી પરિવાર...૧૩

મુનિવર હરિકેશી, 'ચિત્ત' મુનીશ્વર સાર
શુદ્ધ સંયમ પાળી, પામ્યા ભવનો પાર...૧૪

વળી 'ઈષુકાર' રાજા, ઘેર 'કમળાવતી' નાર
'ભૃગુ' ને 'યશા', તેમના દોય કુમાર...૧૫

॥ શ્રેણી ૪ અભ્યાસક્રમ સમાપ્ત ॥

જૈન પાઠાવલી પુસ્તક-૧ સમાપ્ત